

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «магістр»)

на тему: **«Осмищення науки в аналітичній феміністичній філософії»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,
спеціальності 033 Філософія
Пугач Вероніка Ярославівна

Керівник: Менжулін Вадим Ігорович,
доктор філософських наук, професор

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2021 р.

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	С. 3–13
РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСМИСЛЕННЯ НАУКИ В АНАЛІТИЧНІЙ ФЕМІНІСТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ.....	С. 14–44
1.1. Феміністичний перегляд ідеалу вільної від цінностей науки	С. 14–30
1.2. Феміністична візія наукового дослідження.....	С. 30–44
РОЗДІЛ II. ФЕМІНІСТИЧНА КРИТИКА НАУК (НА ПРИКЛАДІ НАУК ПРО ЛЮДИНУ ТА ЖИТТЯ)	С. 45–61
2.1. Феміністична критика у галузі історії, соціології та археології	С. 45–52
2.2. Феміністична критика у галузі еволюційної біології, приматології та антропології	С. 52–61
ВИСНОВКИ.....	С. 62–64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	С. 65–73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Фемінізм як громадсько-політичний напрямок і інтелектуальна традиція зародився у середині XIX ст., активно розвивався упродовж усього XX ст. та лишається актуальним і дотепер. Якщо перша хвиля фемінізму (середина XIX ст. – перші десятиліття XX ст.) стосувалася боротьби жінок за базові політичні права, то феміністки другої хвилі (з 1960-х рр.) боролися за рівні права і можливості у різних сферах життя, а феміністки третьої хвилі, починаючи з 1990-х рр., закликають звертати увагу не лише на стать, але і на расову, класову та релігійну приналежність як фактори, які мають значення у боротьбі за права і рівні можливості (McAfee, 2018). Натомість друга та третя хвилі фемінізму супроводжувалися широкими академічними дослідженнями, причому якщо спочатку йшлося передусім про феміністичну критику культури (Thornham, 2001), літератури (Eagleton, 2010) та філософії (Bailey & Cuomo, 2007), тобто галузей, які заведено відносити до сфери гуманітарного знання («humanities»), то у другій половині XX ст. в рамках аналітичної філософії розпочалося феміністичне переосмислення як гуманітарних, так і соціальних та природничих наук (Crasnow, 2020), і цей напрямок досліджень активно розвивається й донині. Як засвідчують численні публікації з аналітичної феміністичної філософії останніх років, сучасні дослідниці і дослідники приділяють велику увагу питанням ролі цінностей у науковому дослідженні та критичному переосмисленню методологічних засад і практик найрізноманітніших наук, причому не тільки гуманітарних, а також соціальних і природничих (Harding, 2015; Silverstein & Levin, 2016; Wylie, 2017; Perez, 2019).

Попри те, що вже напрацьовано як ґрунтовні методологічні засади феміністичного дослідження (Longino, 1990; Tuana, 1995; Intemann, 2010), так і емпіричний матеріал щодо викриття андроцентричних упереджень у різних наукових галузях (Gowaty, 2003; Lerner, 2009; Nelson, 2017), лишається актуальним здійснення аналізу того, як загальні феміністичні методологічні засади виражені у

дослідженнях, присвячених різним спеціальним наукам. Найменш очевидним для сучасного суспільства і, відповідно, ледь не найбільш актуальним є проаналізований в роботі розвиток феміністичної критики науки у тому її значенні, яке передається англійським словом «science», і передбачає нібито більшу наукову «строгість» та «об'єктивність», ніж це властиве для «humanities». Поглиблене вивчення феміністичної критики науки також є актуальним з огляду на обмежену кількість вітчизняних розвідок, що присвячені аналітичній феміністичній філософії та її ролі в осмисленні феномену науки.

Стан наукової розробки теми. Від свого початку (який можна датувати 1970-ми рр.) феміністичне переосмислення науки реалізувалося паралельно у теоретичній і практичній площині. Оскільки специфіка цих досліджень була зумовлена тим, в яких сферах вони здійснювалися, доречно розглянути відповідні дискусії окремо.

Аналітичний фемінізм виник у другій половині ХХ ст. у філософському академічному середовищі США та Великобританії як відгалуження аналітичної філософії, яке, з одного боку, викриває андроцентричні упередження аналітичної філософії, але, з іншого боку, спростовує припущення щодо виключно постмодерністського характеру феміністичного філософування. Аналітичний фемінізм не відкидає істину та об'єктивність як важливі виміри філософії, проте значною мірою їх переосмислює. Серед ключових постатей аналітичного фемінізму слід назвати філософинь Гелен Лонгіно, Сандру Гардінг, Елісон Вайлі та Елізабет Поттер.

Аналітичний фемінізм є потужним напрямком в рамках сучасної епістемології та філософії науки, проте він також зазнавав критики з огляду на політизованість, непереконливість наявності «жіночого погляду» на світ (Нааск, 1993; Gross & Levitt, 1994). Проте, як продемонстровано далі, аналітична феміністична філософія має гідні відповіді на цю критику, а також містить слушну критику ідеалу вільної від цінностей науки – того самого ідеалу, апелюючи до

якого, будують свої аргументи критики та критикині феміністичної філософії. Зрештою, навіть критики феміністичної філософії науки визнають, що «феміністичний наступ на науку здобув позицію поваги і впливу» (Gross & Levitt, 1994, p. 108).

У теоретичній площині авторки та автори феміністичних досліджень критикували ідеал вільної від цінностей науки, який довгий час був панівним для філософії науки, та пропонували власні альтернативи. Як показала Сандра Гардінг, феміністична критика наукового знання спирається на феміністичні уявлення про знання як таке, а ці уявлення не є гомогенними (Harding, 1991). Дослідниця розмежувала три напрямки феміністичної епістемології, поділ на які лишається усталеним й досі: емпіризм, позиціонізм та постмодернізм (Harding, 1991, p. 106). Для *феміністичного емпіризму* ключовою є роль досвіду у формуванні знання, а андроцентричні упередження, як вважається, виникають передусім через недостатньо суворе дотримання емпіричної настанови (Potter, 2006, pp. 3–6). *Феміністичний позиціонізм* наполягає на тому, що знання залежить від контексту, у якому його виробляє певна спільнота, а дискриміновані групи у певних контекстах можуть мати привілейований доступ до знання, яке дотичне до їхнього відрефлексованого досвіду (Anderson, 2020). *Феміністичний постмодернізм* відкидає саму можливість об'єктивного знання та базується передусім на доробку континентальних філософів, а оскільки в цьому дослідженні здійснюється розгляд аналітичної феміністичної філософії, розгляд постмодерністського напрямку виходить за його межі.

Прибічниця феміністичного емпіризму Гелен Лонгіно показала, що навіть коли наукова спільнота вважає, що у дослідженнях немає місця для цінностей, цінності членів цієї спільноти все одно впливають на дослідження, проте лишаються непоміченими (Longino, 1995, p. 384). Водночас Елізабет Лойд здійснила переосмислення об'єктивності наукового дослідження, розкритикувавши ідею можливості лише одного істинного опису реального світу, що здійснюється з

неупередженої та відстороненої позиції (Lloyd, 1995b, p. 359). Ці міркування щодо неможливості проведення повністю неупередженого дослідження та здійснення об'єктивного опису світу з різних позицій лягли в основу феміністичних візій наукового дослідження.

Наразі феміністичний емпіризм та позиціонізм доволі близькі та можуть функціонувати сумісно (Potter, 2006, p. 5; Intemann, 2010). Також наявний певний консенсус щодо того, що характеризує феміністичне дослідження. Зокрема, Шерон Кресноу зауважує, що поширеною є думка щодо відсутності конкретних феміністичних методів, але є деякі загальні ознаки феміністичного дослідження: знання є соціальним продуктом; треба починати дослідження з життєвого досвіду людей; потрібно досліджувати і прагнути змінити соціальну нерівність (Crasnow, 2020). Утім, навіть така загальна характеристика феміністичного дослідження враховує не всі аспекти, адже зосередження на досвіді людей не є визначальною характеристикою феміністичних досліджень щодо тих галузей біології, де досліджують не людей, а тварин.

У практичній площині здійснювалися дослідження, присвячені критиці андроцентризму у різних науках та переосмисленню наукових доробків у світлі нових відкриттів. У 1976 р. вийшла праця історикині Шейли Роуботем «Приховані від історії» про життя британських жінок у XVII–XX ст., яка стала початком переосмислення історії та сприяла доповненню досліджень минулого, які передусім зосереджувалися на чоловіках, дослідженнями про жінок (Rowbotham, 1976). У тому ж році опублікувала статтю про соціологічні дослідження щодо жінок соціологиня Джоан Г'юбер, продемонструвавши обмеженість наявних на той час доробків та панування андроцентризму у соціології (Huber, 1976). У 1983 р. антропологиня Еріка Бургіньйон проаналізувала важливість статі та відмінність чоловічих і жіночих перспектив в антропології (Bourguignon, 1983). У 1980-х та 1990-х рр. активно відбувалася феміністична критика археології, яку у 2003 р. підсумувала археологиня Маргарет Конкі, проаналізувавши вплив фемінізму на

археологію (Conkey, 2003). У тому ж 2003 р. біологиня Патриція Говаті написала статтю про вплив фемінізму на еволюційну біологію на прикладі змін ставлення до теорії батьківського внеску (Gowaty, 2003).

Якщо методологічні засади феміністичних досліджень розробляли дослідниці, які належали до єдиного дискурсу, то щойно згадані праці, присвячені різним галузям науки, написані науковицями, які передусім були занурені у власні сфери та не були знайомі з дослідженнями одна одної. Проте усі вони здійснювали критику андроцентризму та переосмислення наукового знання у своїх галузях на феміністичних засадах, а їхня робота стала підґрунтям для сучасних наукових досліджень.

Аналіз наявної бібліографії свідчить про те, що феміністична критика поширюється майже на всі галузі наукового знання, причому не тільки на такі «humanities», як, скажімо, історія та археологія, а й на таку строгу «science», як фізика (Bug, 2003). Однак, найбільшого впливу з боку фемінізму зазнали, що цілком природно, ті науки, що так чи інакше стосуються вивчення людини чи принаймні живих істот, адже коли люди досліджують когось схожого на них самих, то упередження і невідрефлексовані припущення стають особливо помітними (Gowaty, 2003; Parish & De Waal, 2006; Huber, 1976).

Окремо варто згадати спроби осмислення фемінізму та філософію науки на теренах колишнього СРСР. Російський філософ науки В'ячеслав Стёпін ще на схилку радянського періоду запропонував поділ на класичну, некласичну та постнекласичну науку (Стёпин, 1989). Згідно з цим поділом, для класичної науки важлива об'єктивність дослідження, яку можна забезпечити лише завдяки вилученню усього суб'єктивного, а для некласичної науки характерне визнання важливості позиції суб'єкта дослідження та залежність отриманого знання від вихідної позиції (Стёпин, 1989). Для постнекласичної науки характерне не лише визнання відносності, але і важливості ціннісних настанов, які впливають як на суб'єкта, так і на об'єкт досліджень (Стёпин, 1989; Стёпин, 2000). Усвідомлення

важливості позиції суб'єкта дослідження та впливу цінностей на наукове дослідження у В. Стьопіна певним чином перегукуються із західними дискусіями про цінності в науці, а також з феміністичним позиціонізмом. Проте ключовою відмінністю тут є відсутність у В. Стьопіна врахування гендерного аспекту. Осмислюючи доробок В. Стьопіна, українська філософиня науки Ірина Добронравова згадує розмежування класичного і некласичного ідеалів раціональності Мерабом Мамардашвілі (Мамардашвили, 1984), на якого посилається і сам В. Стьопін, а також на критику безособового знання у контексті квантової механіки Гіларі Патнемом (Добронравова, 1999); однак феміністична критика ідеалу вільної від цінностей науки чи андроцентризму у різних науках залишається при цьому поза увагою, що також свідчить про своєрідну розмежованість цих дискурсів попри наявність деяких спільних ідей. Український філософ науки Вадим Чуйко у монографії про методології філософії науки феміністичну методологію також не розглядає (Чуйко, 2000).

Для багатьох сучасних українських досліджень характерним є певний зв'язок із західними дослідженнями, хоча досліджень саме з феміністичної філософії науки доволі мало. Ще у 2000 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка була захищена кандидатська дисертація філософині Вікторії Гайденко «Феміністська епістемологія як постнекласичний феномен», у якій розглянуто становлення та напрямки феміністичної епістемології, а також властиву їй критику наукового знання (Гайденко, 2000). Проте надалі можна прослідкувати тенденцію розмежування гендерних студій та філософії науки на вітчизняних теренах. Так, у 2001 р. було опубліковано статтю українського філософа Вадима Менжуліна про гендер і стать та проблематичність характерних для відповідної галузі бінарних протиставлень (Менжулін, 2001). Ця стаття свідчить про наявність інтересу вітчизняних філософів до гендерної проблематики, але питання, що пов'язані безпосередньо з філософією науки, в ній не порушуються. Також гендерні дослідження є у філософині Ірини Добропас, яка розглянула підходи до гендерної

ідентичності крізь призму різних феміністичних епістемологій (Добропас, 2007), а також присвятила статтю співвідношенню біологічного і соціального у гендерній ідентичності (Добропас, 2008), проте вони теж радше тяжіють до гендерних студій, ніж до філософії науки. А у підручнику «Новітня філософія науки», написаному Іриною Добронравовою, Тетяною Білоус та Оленою Комар (Добронравова, Білоус & Комар, 2009) феміністична філософія науки не згадується. У статті, опублікованій пізніше, Т. Білоус аналізує натуралізм у сучасній філософії науки, проте це дослідження теж не охоплює феміністичний натуралізм і загалом не торкається гендерних питань (Білоус, 2013). Також про аналіз феміністичної філософії науки не йдеться й у доробку філософині науки Людмили Шашкової (Шашкова, 2016; Шашкова, 2018).

Утім, окрім дисертації В. Гайденко, є також інші дослідження, які стосуються саме феміністичної філософії науки, хоча їхня кількість дуже обмежена. Так, історикиня та антропологиня Оксана Кісь проаналізувала у статті вплив фемінізму на антропологію (Кісь, 2011) та історію (Кісь, 2012), а культурна антропологиня Марія Маєрчик (Маєрчик, 2013) написала розділ про гендеровану біологію у підручнику «Гендер для медій». Утім, у випадку О. Кісь ці статті є оглядовими, а у випадку М. Маєрчик розділ є прикладним і спрямованим на журналістську діяльність.

Підеумовуючи можна сказати, що українські дослідниці і дослідники здебільшого здійснюють гендерні студії, що не пов'язані з дискурсом філософії науки. Коли ж йдеться про філософсько-наукові дослідження, то вони зазвичай не торкаються феміністичної проблематики. Є також поодинокі публікації, присвячені феміністичній філософії науки, що тільки підкреслює необхідність комплексного дослідження цього явища. Якщо ж звернутися до англійських досліджень, то опрацьовані чимало питань, які стосуються як засад феміністичного дослідження, так і конкретного аналізу впливу фемінізму у різних науках. Окрім того, залишається актуальним аналіз різноманітних прикладних питань, пов'язаних зі

спеціальними дисциплінами, крізь призму методологічних засад феміністичного дослідження.

Виходячи зі стану наукової розробки обраної теми та з огляду на окреслені вище ознаки її актуальності були визначені об'єкт, предмет, основна мета і завдання цього дослідження.

Об'єктом дослідження є аналітична феміністична філософія.

Предметом дослідження є сутність та специфіка розуміння науки в аналітичній феміністичній філософії.

Мета роботи полягає в аналізі комплексу питань, пов'язаних із осмисленням феномену науки в аналітичній феміністичній філософії.

Реалізація цієї мети потребувала розв'язання у роботі таких **завдань**:

- визначити специфіку та методологічні засади феміністичної критики такого уявлення про наукове дослідження, яке базується на ідеалі вільної від цінностей науки;
- розглянути феміністичні візії наукового дослідження;
- розкрити роль і здобутки феміністичної критики наук на прикладі наук про людину та життя;
- здійснити аналіз сумісності вже здійснених феміністичних досліджень феномену науки із загальними феміністичними настановами.

Структура роботи зумовлена зазначеними вище завданнями. Робота містить вступ, два розділи (кожен з яких має два підрозділи), висновки і список використаних джерел.

Розділ I («Методологічні засади осмислення науки в аналітичній феміністичній філософії») присвячено критиці ідеалу вільної від цінностей науки (підрозділ 1.1.) й аналізу запропонованих аналітичною феміністичною філософією візій наукового дослідження (підрозділ 1.2.).

У розділі II («Феміністична критика науки (на прикладі наук про людину та життя)») розглянуто феміністичні дослідження у різних наукових сферах та

проаналізовано відповідність цих досліджень загальним настановам феміністичної філософії науки (підрозділи 2.1. і 2.2.).

У висновках підбито підсумки і визначено перспективи подальшого дослідження теми.

Специфіка предмета визначила **теоретико-методологічні засади дослідження**. У роботі дотримано принципів системності, доказовості, аргументованості та академічної доброчесності. Загальною методологічною настановою роботи є міждисциплінарний підхід, властивий для феміністичної критики. Розгляд уявлень щодо науки зумовив застосування елементів такого підходу як історія понять. Також у дослідженні використовуються аналітичний і компаративний підходи. Зокрема, для розкриття особливостей різних дослідницьких позицій щодо статусу цінностей у науковому дослідженні було застосовано аналітичний підхід, а компаративний підхід застосовано для порівняння засад феміністичного дослідження з дослідженням на засадах ідеалу вільної від цінностей науки. Окрім цього, при аналізі поглядів філософа науки Деніела Гікса та феміністичної філософині Гелен Лонгіно у роботі застосовано такий історико-філософський підхід як іманентна критика.

Джерельну базу дослідження слід розділити на методологічні джерела, покладені в основу першого розділу, та прикладні дослідження, на яких базується другий розділ. Щодо методологічних джерел, то це передусім праці феміністичних філософинь науки, які активно розробляли засади феміністичного дослідження у відповідній сфері: статті і книги Гелен Лонгіно, Елісон Вайлі, Сандри Гардінг, Шерон Кресноу. Щодо прикладних досліджень, то це статті різних науковиць та науковців, які комплексно аналізують вплив фемінізму на ті наукові сфери, в яких вони працюють: Джоан Г'юбер (соціологія), Шейли Роуботем (історія), Еріки Бургіньйон (антропологія), Патриції Говаті (еволюційна біологія) та Маргарет Конкі (археологія). Також важливу роль для контекстуалізації питань, що розглядаються, відіграють статті зі Стенфордської енциклопедії філософії та розвідки про вплив

фемінізму на наукові дослідження загалом (від філософинь Елізабет Поттер, Гезер Дуглас та Крістен Інтеман).

Апробацію результатів дослідження було здійснено у доповіді «Diversity as a Value in Philosophy of Science» на XIV Міжнародній науковій конференції «Філософія: нове покоління. Магістралі та маргінеси», що відбулась у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (м. Київ) 29–30 травня 2020 р. Тези доповіді опубліковано у збірнику матеріалів конференції (Puhach, 2020).

Результати дослідження підсумовано у **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Феміністична критика ідеалу вільної від цінностей науки полягає у демонстрації неможливості його дотримуватися та недоцільності прагнути до цього. Неможливість дотримання ідеалу зумовлена тим, що наукова спільнота складається з людей, а всі люди мають певні цінності і переконання, які накладаються на їхні дослідження. Особливо наочно це простежується, якщо ці дослідження стосуються живих організмів. Демонстрація недоцільності прагнення до вільної від цінностей науки доповнюється та підсилюється демонстрацією того, що визнання цінностей може позитивно впливати на поглиблення наукового знання.
2. Не існує феміністичного методу наукового дослідження, однак є певні уявлення і настанови, які об'єднують феміністичні візії наукових досліджень. Зокрема, знання є соціальним продуктом, а особистий досвід науковиць і науковців впливає на науковий процес. Тому потрібно бути свідомими щодо власних цінностей та не приховувати їх під час проведення дослідження, а водночас рефлексувати над ними та їхнім впливом на дослідження. Для мінімізації ризиків викривлення знання та для продуктивної наукової дослідницької роботи наукова спільнота має бути розмаїтою. Також феміністичне дослідження має бути емпірично адекватним, а у разі

дослідження людей воно має виявляти причини системної нерівності та пропонувати варіанти її подолання.

3. Основним ризиком феміністичних досліджень є викривлення наукових фактів заради їхньої суголосності феміністичним цінностям. Основною відповіддю феміністок на це є те, що їхні дослідження мають бути відкритими і вистояти критику фахівців, які можуть не поділяти феміністичні цінності. Як показує досвід впливу фемінізму на науки про життя та науки про людину, феміністично ангажовані дослідження цю критику витримують.
4. Головними здобутками аналітичного фемінізму у науці стали критика андроцентризму і плідні дослідження щодо життя жінок. Також аналітичний фемінізм сприяв дослідженням життя різних тварин (наприклад, бонобо), які не вписувалися у загальну патріархальну парадигму. Проте іноді дослідження, які відповідають критеріям феміністичних, відмежовуються від фемінізму, оскільки їхні авторки та автори, як і багато інших науковців і науковиць, часто і досі принаймні номінально послуговуються розкритикованим в аналітичній феміністичній філософії науки ідеалом вільної від цінностей науки.
5. Феміністичні дослідження, присвячені цілій низці наукових дисциплін, продемонстрували слушність методологічних настанов аналітичної феміністичної філософії науки. Так, вони довели, що ціннісна ангажованість може бути сумісною з продукуванням об'єктивного наукового знання, а також продемонстрували плідність співпраці науковиць і науковців з різними ціннісними орієнтирами – як у рамках спільного дослідження (у роботі це продемонстровано на прикладі досліджень з еволюційної біології), так і в ширших межах єдиної дисципліни (це засвідчує приматологія).

РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСМИСЛЕННЯ НАУКИ В АНАЛІТИЧНІЙ ФЕМІНІСТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

1.1. Феміністичний перегляд ідеалу вільної від цінностей науки

Передусім слід провести певні термінологічні демаркації з метою прояснення того, що називається аналітичною феміністичною філософією. Феміністична філософія має витoki як в аналітичній, так і в континентальній традиції, проте підхід до проблем і що саме стає предметом найактивніших дискусій в цих двох версіях відрізняється. Тому, наприклад, у Стенфордській енциклопедії філософії є дві окремі статті про аналітичний та континентальний фемінізм відповідно, і запропоновану у цих статтях демаркацію буде використано в цій роботі.

Континентальний фемінізм спирається на постмодернізм, феноменологію та психоаналіз задля викриття сексизму в філософії (Hansen, 2018). Цікавість для цих мислительок і мислителів мають підходи Жака Лакана, Мішеля Фуко, Жака Деріди, Моріса Мерло-Понті та переосмислення підходів цих мислителів у контексті наслідків для гендеру (див. Alcoff, 2000; Huffer, 2009; Draz, 2017).

Іншою віхою феміністичної філософії є аналітичний фемінізм. Питання про створення окремого Товариства аналітичного фемінізму (Society for Analytical Feminism) постало у 1991 р.; учасниці та учасники тоді прийняли рішення відокремитися від Товариства жінок у філософії (Society for Women in Philosophy), мотивуючи це тим, що їхня спільнота створена «не стільки для жінок, скільки для феміністичної філософії, незалежно від гендеру» філософині чи філософа (Cudd & Norlock, 2018, p. 39). Як зазначає аналітична феміністка Енн Гері, аналітичний фемінізм має на меті спростування двох поширених припущень: «що феміністична філософія суцільно постмодерністська, і що аналітична філософія є непорядовно упередженою на користь чоловіка» (Garry, 2018). Так, це переважно мислительки і мислителі, які поважають аналітичну філософську традицію, проте викривають її упередження і гендерні стереотипи, які ховаються за тим, що вважають

універсальним, об'єктивним і вільним від цінностей. Вони досліджують вплив цих упереджень чи їх відсутності на формування знання в цілому (феміністична епістемологія) та наукового знання зокрема (феміністична філософія науки). Важлива відмінність полягає в тому, що континентальний фемінізм «відкидає універсальність істини, справедливості та об'єктивності», тоді як аналітичний їх відстоює (Garry, 2018).

Як зауважує аналітична філософія П'єрранна Гаравазо, аналітичний фемінізм методологічно значною мірою завдячує як аналітичній філософії, так і фемінізму (Garavaso, 2018, p. 3). Вона пропонує визначення аналітичних філософів і філософинь як таких, які «використовують методологічні підходи, часто засвоєні під час навчання аналітичній філософії ... і які читають класичні та сучасні філософські тексти крізь фільтр, який підкреслює існування і наслідки різних систем соціальної нерівності» (Garavaso, 2018, p. 8).

У моїй роботі досліджено аналітичний фемінізм і те, як у ньому осмислюється наука (процес вироблення наукового знання, методологічні засади і ціннісні орієнтири дослідження, наслідки упереджених досліджень тощо). Почати тут слід з того, від чого відштовхується аналітична феміністична філософія науки і на противагу чому вона постає. Тут велику роль відіграє ідеал вільної від цінностей науки як уявлення про те, що вчені не мають керуватися етичними міркуваннями у своїх дослідженнях, адже наука має давати неупереджений погляд на світ.

Філософія науки Гезер Дуглас у 2009 р. називає ідеал вільної від цінностей науки «панівною позицією останніх сорока років у філософії науки» (Douglas, 2009, p. 45). Вона зауважує, що назва дещо заплутує, адже мова не йде про науку, яка не керується жодними ціннісними уявленнями, а радше про те, що вона має триматися подалі від соціально-етичних цінностей, а натомість ідеалом для науки є «внутрішні наукові цінності, лише коли здійснюють наукове міркування» (Douglas, 2009, p. 45). Іншими словами, науковці та науковиці мають дотримуватися наукової доброчесності, прагнути сформулювати знання про світ і не мають приховувати чи

викривлювати знання, а це все теж є ціннісними орієнтирами. Проте згідно з ідеалом вільної від цінностей науки вони не мають турбуватися про наслідки власних відкриттів та винаходів або ж соціальний статус, стать чи расу різних вчених в рамках наукової спільноти. Цей ідеал, як пише Г. Дуглас, базувався на проблематичному припущенні ізольованості наукової спільноти від суспільства (Douglas, 2009, p. 46).

Хотілось би зауважити, що така ізольованість ніколи не відповідала дійсності, адже вчені мали окрім досліджень також свої сім'ї, друзів, уявлення про світ і про важливе у ньому. До того ж на момент формування цього ідеалу у 1960-х рр. вже був гіркий досвід спроби закрити очі на наслідки, що несли з собою наукові розробки, наприклад, щодо ядерної зброї. А втім, це не завадило у 1951 р. філософу науки Гансу Райхенбаху опублікувати впливову на той час книгу «Постання наукової філософії», де він відстоював відмежованість науки від етики з огляду на дескриптивність знання і нормативність цінностей (Douglas, 2009, p. 48). Сучасна дослідниця також звертає увагу на інший цікавий фактор, який призвів до популярності вільного від цінностей ідеалу науки, але який не пов'язаний з фаховою дискусією щодо науки та цінностей. Річ у тім, що цей ідеал складався за часів Холодної війни, і оскільки у радянській парадигмі наука була тісно переплетена з комуністичними цінностями, в США набував популярності підхід ізольовання науки від цінностей (Douglas, 2009, p. 49).

Якщо Г. Дуглас пише про те, що популярності ідеал вільної від цінностей науки набув всередині ХХ ст., то слід сказати, що є й інші думки з цього приводу. Зокрема, філософ науки Мартін Керієр зауважує, що «Максу Веберу часто приписують формулювання ідеї науки без цінностей» (Carrier, 2012, p. 2548). Дослідник розвиває цю думку і каже, що міркування Макса Вебера базувалися на чіткій відмінності норм від фактів, яка ґрунтувалася ще на введеному Девідом Г'юмом розрізненні «є» і «має бути» (Carrier, 2012, p. 2549).

Схожої думки дотримуються і деякі інші дослідниці та дослідники. Так, у книзі «Вільна від цінностей наука? Ідеали та ілюзії» зазначено, що цей ідеал «був століттями панівним у наших уявленнях про науку» (Kincaid et al., 2007, р. 3). Ідеал вільної від цінностей науки дослідники визначають як переконання у тому, що наукові твердження незалежні від моральних чи політичних поглядів, а натомість дають нам нейтральні щодо цінностей факти про світ (Kincaid et al., 2007, р. 4). У цій книзі поділ на нормативне і дескриптивне також покладений в основу ідеалу вільної від цінностей науки, проте його виводять не від Г. Райхенбаха, а від поділу на наявне і належне ще у Д. Г'юма, як це згодом робив і М. Керієр (Kincaid et al., 2007, р. 6).

Я вважаю, що у контексті нормативного і дескриптивного одразу можна побачити слабкість засад, на яких тримається ідеал вільної від цінностей науки. По-перше, можна підважити наявність чіткого розмежування на нормативне і дескриптивне, адже норми можуть поставати як продукт досвіду, а досвід істотно змінюється у залежності від тих норм, якими керується людина. По-друге, можна підважити виключно дескриптивну роль науки. Так, хоча наука і описує закони світобудови та відкриває властивості різних об'єктів, вона цим не обмежується і також послуговується певними уявленнями про те, як має бути (що людство *має* дізнатися таємниці світобудови, що винаходи *мають* допомогти вирішити глобальні виклики сучасності). Зрештою, якби між нормативним і дескриптивним дійсно була прірва, то перше не мало би жодного значення, адже людство послуговується тим, що так чи інакше можна втілювати у життя.

Керуючись схожими міркуваннями щодо поділу на нормативне і дескриптивне, феміністична філософія виявила проблематичність ідеалу вільної від цінностей науки: він не відповідає і не може відповідати дійсності. Так, дослідниці і дослідники почали виявляти, що за спробами прибрати з досліджень ціннісний елемент криється прихована діяльність певних цінностей та упереджень у науці. Тобто виходить так, що, по-перше, слідування цьому ідеалу є неможливим з огляду

на те, що наукою займаються справжні люди з своїми особливостями і переконаннями, а по-друге, наука і не має бути байдужою стосовно наслідків та натомість має сприяти підвищенню добробуту людства і зростанню справедливості.

Прикладом захисту ідеалу вільної від цінностей науки є стаття американського епістемолога Ісаака Лівая. І. Лівай аналізує у своїй статті стосунок науковця до цінностей: чи можна без них обійтися і чи потрібно це. Він аналізує погляди філософа Річарда Руднера, який критикував ідеал вільної від цінностей науки з огляду на те, що науковець повинен робити ціннісні судження при прийнятті чи відкиданні гіпотез на підставі оцінки достатності свідчень на її користь чи проти неї і з огляду на наслідки для людства (Levi, 1960, p. 346). Дослідник зауважує, що приймати чи відкидати гіпотези можна і не на ціннісних засадах, а розробивши процедуру визначення мінімальної імовірності для цього прийняття чи відкидання на інших засадах (Levi, 1960, p. 354). Цікаво, що автор не зазначає, якою саме буде ця процедура і каже, що це питання виходить за межі його статті, проте зрозуміло, що вона базуватиметься на свідченнях. Він пропонує визначити такі правила, за якими «з наявних свідчень два різні дослідники не матимуть підстав зробити різний вибір з-поміж ряду змагальних гіпотез» (Levi, 1960, p. 356).

Варто зазначити, що один з видатних представників філософії науки Томас Кун визнавав, що для вибору однієї з теорій науковці послуговуються деякими цінностями. Так, згідно з феміністичною філософією науки Гелен Лонгіно для Т. Куна п'ятьма такими цінностями були точність, простота, внутрішня і зовнішня сумісність, далекосяжність і продуктивність, а разом вони приводили до об'єктивних підстав надати перевагу певній теорії (Longino, 1995, p. 383). Тут слід звернутися до праць самого Т. Куна і прослідкувати розвиток його поглядів. Так, в есеї «Об'єктивність, ціннісні судження та вибір теорії» філософ науки згадує написану ним за 15 років до того книгу «Структура наукових революцій», в якій він торкався питання надання переваги певній теорії (Kuhn, 1977, p. 320). Звернімося

спершу до поглядів, висловлених Т. Куном у цій книзі. Там він каже, що суперечку між науковцями, які є прихильниками різних парадигм, не можна вирішити завдяки доказам, адже ці науковці недостатньо чують один одного і занадто багато у чому не погоджуються (Kuhn, 1970, p. 148). Представники старої парадигми чинять сильний опір і часто так і не приймають нову, бо вони впевнені у тому, що їхня парадигма зрештою все-таки зможе все пояснити (Kuhn, 1970, p. 151–152). Ідею часткового неприйняття нової якщо не парадигми, то принаймні теорії, підтверджує також відомий фізик Стівен Вайнберг. Він зазначає, що завжди є якісь вчені, причому навіть з хорошою репутацією, які не погоджуються з новим консенсусом, і що часто наукові прориви роблять до того невідомі молоді дослідники, а поважні досвідчені діячі «часто лишаються позаду» (Weinberg, 1995, pp. 12–13). Якщо С. Вайнберг не міркує про причини прийняття і неприйняття нового різними вченими, то Т. Кун з цього приводу зазначає, що окремі вчені можуть прийняти нову парадигму з різноманітних причин, серед яких він називає особливості характеру, репутацію і національність інноватора (Kuhn, 1970, p. 152–153).

Повернімося до більш пізнього есею Т. Куна. Там він згадує, що за такі погляди на процес зміни парадигми його було піддано критиці, адже буцімто наукова спільнота в нього не може мати хороших підстав для прийняття нової парадигми, а натомість в хід йдуть різні засоби переконання (Kuhn, 1977, p. 321). Тоді він і пропонує п'ять рис хорошої наукової теорії, які є достатніми, хоча список і не є вичерпним (Kuhn, 1977, p. 321). Саме ці риси згадує Г. Лонгіно, проте я хочу зробити тут уточнення щодо відмінності тексту самого Т. Куна від його тлумачення у Г. Лонгіно. Річ у тім, що остання писала, що загалом для Т. Куна ці критерії надають об'єктивні підстави для вибору тієї чи іншої теорії, тоді як сам Т. Кун міркує обережніше і лише пише про те, що ці риси дають підґрунтя для вибору теорії, а втім зазначає і таке: «Коли вченим треба обрати одну з двох змагальних теорій, дві людини, які повністю віддані тому самому переліку критеріїв вибору, можуть тим не менш прийти до різних висновків» (Kuhn, 1977, p. 324). Понад це,

Т. Кун додає, що «будь-який індивідуальний вибір між змагальними теоріями залежить від суміші об'єктивних та суб'єктивних факторів, чи від спільних та індивідуальних критеріїв» (Kuhn, 1977, р. 325). Власне, тому філософ зауважує, що запропоновані ним п'ять критеріїв є не правилами, що визначають вибір теорії, а цінностями, які на нього впливають (Kuhn, 1977, р. 331).

Г. Лонгіно підважує достатність цих цінностей для об'єктивності і підіймає важливе питання стосовно впливу на дослідження цінностей, що є невидимими, бо їх поділяють усі члени певної наукової спільноти (Longino, 1995, р. 384). Вона пропонує набір цінностей феміністичного наукового дослідження для вирішення того ж таки питання прийняття чи відхилення певних теорій. Цим набором цінностей є емпірична адекватність (узгодженість теорії з емпірією), новизна, онтологічна гетерогенність (важливість індивідуальних відмінностей різних сутностей), складність відносин (важливість відмінностей взаємодії різних сутностей), застосовність до теперішніх людських потреб, дифузія влади (перевага моделям взаємодії на рівних замість моделей ієрархізованих відносин).

У статті Г. Лонгіно наводить різні приклади того, як кожна цінність допомагає зробити дослідження феміністичним. Проте я хочу зауважити, що важливими можуть бути не стільки конкретні формулювання цінностей, якими займалися різні авторки та автори, скільки наявність певних спільних ціннісних орієнтирів. Так, ще Т. Кун писав про можливість різних тлумачень певних цінностей та надання їм різних пріоритетів в ієрархії (Kuhn, 1977). Якщо взяти цінність точності Т. Куна і витлумачити її як максимальну відповідність стану речей (у дусі емпіричної адекватності Г. Лонгіно), то і цю цінність можна було б визначити як засадничу для феміністичного дослідження. З іншого боку, якщо емпіричну адекватність Г. Лонгіно витлумачувати як підкріплення теорії емпіричними даними, то під неї цілком підпадатимуть проблематичні дофеміністичні дослідження, яким присвячено другий розділ цієї роботи.

Загалом питанню класифікації та відбору цінностей було присвячено чимало дослідницької літератури у філософії науки. Чи не найпопулярнішим поділом, який деякий час вважали вирішальним, був поділ на епістемічні та неепістемічні цінності. Епістемічними є ті цінності, які «відіграють необхідну роль у раціональному та когнітивному розвитку наукового знання» (Rooney, 1992, p. 13). В іншій статті зазначено, що епістемічні цінності «надають підстави надати перевагу одній теорії над іншою» та визначають «стандарти оцінки теорії, які характеризують науковий підхід в цілому» (Reiss & Sprenger, 2020). Як зауважують філософи Джуліан Рис та Ян Шпренгер, зазвичай загрози авторитету та об'єктивності науки не вбачають в епістемічних цінностях, а натомість вважають, що наука має уникати лише неепістемічних (соціальних, політичних, культурних, моральних) (Reiss & Sprenger, 2020). Цінності, які пропонував Т. Кун, входять до категорії епістемічних, але якщо рухатися у напрямку феміністичних досліджень, то далі починаються проблеми категоризації цінностей і їхньої «дозволеності» у науковому дослідженні.

Перш ніж перейти до проблем з поділом цінностей на епістемічні та неепістемічні, варто зауважити, що ця дискусія про цінності корелює з більш загальною дискусією про інтерналізм та екстерналізм у філософії науки. Так, аналізуючи погляди Імре Лакатоша на ознаки зрілої науки, Еміліос Метаксопулос зауважує такі ознаки зрілості з позиції інтерналізму: систематизованість і жорсткі правила виводу, процедури емпіричної перевірки та плюралізм антагоністичних добре сформульованих програм (Metaxopoulos, 1989, p. 205). Дослідник зауважує, що для І. Лакатоша «ідеальною історіографічною програмою була би та, яка дозволяє зрозуміти найбільшу частину реальної історії науки виключно через інтерналістські схеми» (Metaxopoulos, 1989, p. 212). Якщо звернутися до самого І. Лакатоша, то він дійсно зазначає, що зовнішня історія є вторинною та «іррелевантною для розуміння науки» (Lakatos, 1970, p. 92). Вторинність філософ

пояснює тим, що «найважливіші проблеми зовнішньої історії визначені внутрішньою історією» (Lakatos, 1970, p. 105).

Як зауважує британський філософ Александер Бьорд, історіографія науки Т. Куна також демонструє приклад інтерналізму (Bird, 2015). Він зазначає, що екстерналістська позиція полягає у переконанні, що «принципові фактори для визначення результату такого наукового епізоду як криза, є соціальними і політичними факторами, які мають походження поза наукою» (Bird, 2015, p. 29). Для Т. Куна нормальна наука керується парадигмою, тож передусім внутрішньо притаманними науці факторами, але зовнішньо зумовленими (екстерналістськими) можуть бути фактори, які впливають на походження наукової традиції та на темпи наукового розвитку (Bird, 2015, pp. 29–30). Якщо ж міркувати про революційну науку, то хоча окремі вчені можуть приймати нову парадигму через зовнішні щодо самої науки причини, загалом прийняття нової парадигми зумовлене потребою у кращій схемі розв'язання наукових проблем, що цілком відповідає інтерналістській позиції (Bird, 2015, p. 31).

Хоча А. Бьорд наполягає на інтерналізмі у поглядах Т. Куна, я вважаю, що тут варто говорити про принаймні обмежену комплементарність інтерналізму та екстерналізму, оскільки, як демонструє сам А. Бьорд, і для нормальної, і для революційної науки притаманні певні соціальні (зовнішні щодо науки) фактори, які можуть впливати на її розвиток певним чином.

Якщо І. Лакатош чітко стояв на інтерналістській позиції, а Т. Кун, хоч й не був радикальним інтерналістом, принаймні тяжів радше до інтерналізму, ніж до екстерналізму, слід також детальніше розглянути виражено екстерналістські погляди. Одним з найвідоміших представників екстерналізму в історіографії науки є американський соціолог науки Стівен Шапін (Fuller, 2000, p. 380). С. Шапін зазначає, що як філософи, так і історики науки часто писали про науку так, ніби вона є «самоврегульованою системою ідей», але не обґрунтовували такі інтерналістські погляди (Shapin, 1992, p. 338). Він також пише про те, що всередині

XX ст. були популярними і еkleктичні погляди поєднання інтерналізму з екстерналізмом та визнання того, що науковий прогрес можна зрозуміти лише врахувавши як внутрішні, так і зовнішні фактори (Shapin, 1992, p. 343). Філософ також робить важливе зауваження щодо асиметричності інтерналізму та екстерналізму: чистий інтерналізм можливий, тоді як чистий екстерналізм суперечить історії (Shapin, 1992, p. 347). Зрештою, С. Шапін міркує про те, що хоча від термінології інтерналізму та екстерналізму відмовляються, це не означає, що немає відмінностей між наукою та суспільством і між внутрішніми і зовнішніми факторами розвитку науки, але все одно потрібно шукати певний компроміс між цими двома позиціями (Shapin, 1992, p. 360).

На мою думку, навіть той факт, що С. Шапіна вважають екстерналістом, а сам він зауважує на важливості врахування обох позицій, свідчить про те, що екстерналізмом вважають позицію, яка надає вагомого значення зовнішнім (соціальним) факторам розвитку науки, проте це не означає, що екстерналісти не визнають внутрішньо притаманні науці фактори. Так само і прихильниці та прихильники неепістемічних цінностей в науці не відкидають епістемічні цінності, а лише наполягають на їхній недостатності.

Так само як у дебатах щодо інтерналізму та екстерналізму поки не все прояснено, є проблеми і з поділом цінностей на епістемічні та неепістемічні. Так, М. Керієр характеризує зазначені Г. Лонгіно цінності як епістемічні (Carrier, 2012, p. 2550), але чи дійсно це так? Якщо емпірична адекватність питань не викликає, бо наукові теорії дійсно мають бути узгодженими з тим, що справді відбувається у світі, то розгляньмо детальніше запропоновану дослідницею цінність застосовності теорії до людських потреб. Коли Г. Лонгіно пише про цю цінність, то згадує, що важливою є «потенційна роль наукового розуміння у вдосконалення матеріальних умов людського життя чи звільнення від деякої його злиденності» (Longino, 1995, p. 389). Вдосконалення життя людей тягне за собою міркування про етичні наслідки проведення певних досліджень і розробку певних технологій, а це якраз і є тим

неепістемічним аспектом, якого намагаються уникнути прихильники епістемічних цінностей у науці.

Про проблему з епістемічними та неепістемічними цінностями пише феміністична філософія Філіс Руні, зазначаючи зокрема відсутність консенсусу щодо того, що до цих епістемічних цінностей відноситься (Rooney, 1992, p. 14). Дослідниця також наводить приклад з конкретною і доволі популярною нібито епістемічною цінністю простоти, яка насправді тісно пов'язана з різноманітними неепістемічними факторами, які визначають простоту конкретної теорії у конкретному контексті для конкретного вченого (Rooney, 1992, p. 16). Так, вона додає, що простота може бути естетичною якістю, а може стосуватися легкості розуміння чи простоти мови (Rooney, 1992, p. 19). Незважаючи на це, авторка не пропонує остаточно відмовитися від цього розмежування і вважає, що може бути цілком продуктивним застосування епістемічності та неепістемічності як двох крайніх точок однієї шкали цінностей, а також звертати увагу на вплив неепістемічних факторів на наукову спільноту (Rooney, 1992, p. 21).

У контексті проблематичності поділу на епістемічні та неепістемічні цінності можна зробити зауваження, аналогічне зробленому Полом Грайсом та Пітером Стросоном щодо «Двох догм емпіризму» Віларда Ван Ормана Квайна. Так, у відомій статті філософ називає першою догмою емпіризму «фундаментальне розходження» між аналітичними та синтетичними істинами (Quine, 1963, p. 20). У відповідь В. Квайну філософи П. Грайс та П. Стросон слушно зауважують, що розмежування аналітичних та синтетичних суджень можна критикувати за неточність, наявність проблематичних випадків чи недоречність, але це утім не дає підстав В. Квайну заперечувати наявність самого поділу (Grice & Strawson, 1956, p. 141). З огляду на це хочу зауважити, що і у випадку з епістемічними та неепістемічними цінностями наявна критика слушна, а втім недостатня для заперечення факту наявності поділу цінностей, хоча і приблизного.

Тож припустімо, що орієнтовний поділ на епістемічні та неепістемічні цінності є, і уявлення про них у різних дослідженнях принаймні мають сімейну схожість. Погодьмося також із тим, що епістемічні цінності не несуть загрози науковому процесу і є важливою його частиною. Чи справедливо у такому разі те, що неепістемічним цінностям немає місця у науковому дослідженні?

Передусім слід зазначити те, що цінності потенційно можуть впливати на дослідження на різних його етапах. Так, посилаючись на М. Вебера, Дж. Рис та Я. Шпренгер виокремлюють такі етапи: «(i) вибір проблеми наукового дослідження; (ii) збір свідчень стосовно проблеми; (iii) прийняття наукової гіпотези чи теорії як адекватної відповіді на проблему на підставі свідчень; (iv) поширення і застосування результатів наукового дослідження» (Reiss & Sprenger, 2020). Дослідники також зазначають, що більшість філософів науки вважає проблематичною роль цінностей лише на другому і третьому етапах (Reiss & Sprenger, 2020). Зазначу, що в іншій роботі, наводячи гіпотетичний приклад, я вже намагалася продемонструвати, що вплив цінностей може нести небезпеку навіть на першому етапі, якщо у науковій спільноті «тварин із певною поведінкою вивчають куди більше, ніж тварин з іншою поведінкою» (Пугач, 2020). Також дивує теза про неproblematicність цінностей на четвертому етапі, адже тоді виходить цілком прийнятною ситуація, коли вчені проведуть певне дослідження і виявлять щось таке, що суперечить їхнім моральним переконанням, тож вирішать лишити ці дослідження прихованими від загалу. Тож увага до цінностей має зберігатися на всіх етапах наукового дослідження і потребує певного регулювання задля забезпечення від викривлення уявлень про світ.

Проте чи справді буде слушно намагатися відмовитися від неепістемічних цінностей навіть на другому і третьому етапах (збір свідчень та надання переваги певній гіпотезі)? Філософія науки Сугін Агн зазначає, що у сучасному формулюванні саме це і передбачає ідеал вільної від цінностей науки, адже цей ідеал пропонує «виключну відданість епістемічним цінностям, водночас не

лишаючи жодної ролі неепістемічним цінностям у ядрі наукового міркування, наприклад у формуванні даних та оцінці теорій» (Ahn, 2020, p. 57). Але дослідниця не підтримує цей ідеал і демонструє перевагу, що мають для дослідження неепістемічні цінності, на конкретному прикладі досліджень аутизму у дітей. Так, вона зазначає, що до середини ХХ ст. аутизм у дітей не відрізняли від шизофренії, і популярними були уявлення про те, що аутизм спричинений холодними стосунками батьків (особливо звинувачували матерів) з дитиною (Ahn, 2020, p. 59). Зміні ставлення до питання, як пише С. Агн, сприяли дослідження психолога Бернарда Рімленда, який і сам мав дитину з аутизмом та вважав безсердечною панівну на той час інтерпретацію, яка сприяла відчуттю сорому і провини у батьків (Ahn, 2020, p. 59).

Саме міркування про шкоду панівного підходу для сімей, які мають дітей з аутизмом (а це однозначно неепістемічна цінність) побудили дослідника шукати інші інтерпретації, зрештою звернувши увагу наукової спільноти на важливість дослідження питання на нейробіологічному рівні (Ahn, 2020, p. 60). Так, у цьому прикладі неепістемічні цінності сприяли формуванню точнішого знання про досліджуване питання на етапах збору даних та прийняття гіпотези, а це йде врозрід з ідеалом вільної від цінностей науки.

Також приклади корисного впливу неепістемічних цінностей на наукові дослідження демонструють у своїй статті філософи Кевін Еліот та Деніел МакКоган. Цікаво, що вони пропонують доволі радикальну ідею, згідно з якою неепістемічні цінності не лише корисні як допоміжні, але і можуть бути пріоритетними у порівнянні з епістемічними (Elliott & McKaughan, 2014, p. 7). У статті наведено приклад оцінки ризиків при підході до державного регулювання токсичних речовин: краще покладатися на менш точні, але істотно швидші методології оцінки ризиків, адже у протилежному випадку соціальні наслідки гірші через тривалість точнішого аналізу ризиків (Elliott & McKaughan, 2014, p. 8). Другий приклад у статті стосується системи «кредитів» у США, спрямованих на

збереження водно-болотних угідь, і для оцінки схожості зруйнованого і відновленого водно-болотного угіддя застосовуються не найбільш екологічно точні моделі, а такі, які є доволі авторитетними і які можна швидко застосувати (Elliott & McKaughan, 2014, p. 12). На мою думку, ці приклади передусім демонструють важливість неепістемічних цінностей на етапі застосування наукового знання, проте, як справедливо зазначають автори статті, відповідно і на етапі розробки моделей вчені мають враховувати ті цілі, для яких вони ці моделі створюють, і епістемічні цінності тут можуть поступатися неепістемічним (Elliott & McKaughan, 2014, p. 19).

Хоча наведені вище приклади наочно демонструють можливість переваг неепістемічних цінностей для наукового дослідження, не слід забувати, що й ідеал вільної від цінностей науки лишається популярним не безпричинно. Зокрема, на важливу проблему впливу різних цінностей на наукові дослідження звернув увагу у відомій статті філософ науки Деніел Гікс. Він зауважує, що наразі багато філософів науки згодні з тим, що етичні і політичні цінності на всіх етапах дослідження відіграють важливу роль, але актуальним лишається питання, яким цінностям і якою мірою варто дозволяти здійснювати цей вплив (Nicks, 2014, p. 3271).

У статті Д. Гікс аналізує вплив феміністичних цінностей на археологію, а також вплив комерційних цінностей на фармацевтику. Оскільки вплив феміністичних цінностей на різні науки буде розглянуто у наступному розділі, наразі зосередимося на прикладі з фармацевтикою, адже саме його Д. Гікс вважає прикладом небезпеки впливу цінностей на наукове дослідження (Nicks, 2014, p. 3271). Так, Д. Гікс говорить про ситуацію, коли фармацевтичні компанії фінансують дослідження безпечності та ефективності розроблених ними препаратів, і ці дослідження стають дуже цитованими та впливають на рішення щодо затвердження цих препаратів. Зокрема, він наводить приклади з препаратами Пароксетином та Рофекоксибом. У випадку з першим клінічні дослідження не

показали ефективності препарату, проте «результати були презентовані в оманливий та викривлений спосіб, який натякав на те, що він був» ефективним, а стаття з цими результатами була цитована сотні разів (Hicks, 2014, pp. 3279–3280). З Рофекоксибом мало місце приховування даних, бо під час досліджень у восьми людей сталися серцеві напади, а у статті було записано, що це сталося лише у п'яти людей (Hicks, 2014, p. 3280).

Д. Гікс міркує, що комерційні цінності орієнтованості на прибуток вплинули на прийняття гіпотез щодо безпечності та ефективності препаратів та аналізує можливі відповіді на питання щодо легітимності впливу цих цінностей (Hicks, 2014, p. 3280). Він зауважує, що цей вплив нелегітимний з позиції захисників ідеалу вільної від цінностей науки, але легітимний з релятивістської позиції «anything goes» (Hicks, 2014, p. 3280). Д. Гікс не розглядає докладно другу позицію, адже зауважує, що майже ніхто з філософинь і філософів цю позицію не поділяв (Hicks, 2014, p. 3271). Проте розгляньмо коротко відому позицію Пола Феєрабенда у контексті впливу цінностей на наукове дослідження.

П. Феєрабенд зауважує, що якщо поглянути на історію наукових досліджень, то «немає жодного правила, яке не було б у той чи інший час порушене, незважаючи на те, яким би правдоподібним і міцно вкоріненим у епістемологію воно не було» (Feuerabend, 1992, p. 14). І єдиний принцип, який, на думку П. Феєрабенда, можна захищати за всіх обставин, бо лише він ніколи не стане на заваді прогресу, це принцип «дозволено усе» («anything goes») (Feuerabend, 1992, pp. 18–19). Якщо застосувати цю ідею до нашого розгляду, то дійсно виходить так, що ми не можемо відмовитися від комерційних цінностей, адже у якийсь момент саме вони могли б посприяти науковому дослідженню. До речі, так само можна було би пояснити і приклад С. Агн щодо неепістемічних цінностей у дослідженні дітей з аутизмом. Якщо вишукувати винятки, то, можливо, дійсно неможливо погодитися щодо жодних критеріїв стосовно цінностей у науковому дослідженні. Однак можна піти іншим шляхом та спробувати знайти не щось універсально застосовне, а радше таке,

що загалом має позитивні наслідки, хоча іноді, можливо, і перешкоджатиме прогресу.

Д. Гікс також запропонував власний критерій обирання цінностей, які матимуть користь для наукового дослідження. Його ідея полягає у тому, що неепістемічні цінності потрібно відкинути, якщо вони є антагоністичними стосовно епістемічних, і прийняти, якщо вони є синергетичними (підсилюють одні одних) (Hicks, 2014, p. 3290). І він погоджується, що для якихось досліджень комерційні фармацевтичні цінності можуть бути сприятливими, але тільки якщо ці цінності не йтимуть врозріз з емпіричною адекватністю дослідження чи продуктивністю нових розробок (Hicks, 2014, p. 3290).

На мою думку, проблема підходу Д. Гікса полягає у тому, що оцінити вплив цінностей найлегше постфактум, як він сам й робить у власній статті. Так, коли здобутки феміністичної археології вже набули визнання, а скандали з проплаченими фармацевтичними дослідженнями було виявлено, то легко проаналізувати ці випадки та визнати феміністичні цінності як легітимні, а комерційні як нелегітимні. Проте це не допомагає визначитися з цінностями завчасно та запобігти негативним наслідкам. Можливо, ця ідея синергії та антагонізму і має потенціал, але тоді потрібно додатково розробити критерії для завбачливої оцінки того, чи будуть у майбутньому дослідженні певні цінності синергічними чи антагоністичними з емпіричною адекватністю.

Слід згадати також інший підхід до мінімізації ризиків впливу неепістемічних цінностей, який пов'язаний з ідеєю розмаїття. Г. Лонгіно пише, що задля уникнення ситуації, коли всі дотримуються певних цінностей і відтак не помічають їхнього впливу на дослідження, слід забезпечувати розмаїття думок та науковиць і науковців (Longino, 1995, p. 385). Так, якщо у науковій групі будуть люди з різними цінностями, упередженнями і переконаннями, то вони будуть відігравати роль стримувань і протипаг одні для одних і більше помічати позитивний та негативний

вплив цінностей на дослідження. Оскільки розмаїття є важливою ознакою феміністичного підходу до дослідження, то детальніше його буде висвітлено надалі.

1.2. Феміністична візія наукового дослідження

Як я продемонструвала у попередньому підрозділі, феміністичні дослідниці і дослідники критикували ідеал вільної від цінностей науки з двох причин: його неможливо дотримуватися і непотрібно дотримуватися. Неможливо дотримуватися з огляду на те, що вчені не є абстрактними сутностями, які провадять наукову діяльність. Вони є живими людьми, які відтак мають власні життєві переконання, упередження та цінності, від яких вони не можуть повністю абстрагуватися. Але навіть якби можливо було проводити такі повністю нейтральні дослідження, то це все одно могло би бути небажаним, адже наука має враховувати добробут суспільства та окремих його категорій, покращуючи життя людства.

У попередньому підрозділі я також коротко окреслила анархічну альтернативу науці без цінностей, відому як «anything goes». Проте і цей варіант неприйнятний з огляду на той хаос, до якого він може призвести, якщо будь-які цінності зможуть впливати на наукові дослідження (ризик було продемонстровано на прикладі міркувань Д. Гікса щодо фармацевтичних скандалів).

Тепер слід розглянути, яку альтернативу пропонують феміністичні дослідження, які переваги та ризики вона несе для науки і яке місце може посідати з-поміж нефеміністичних досліджень. Варто одразу сказати, що конкретним застосуванням феміністичних підходів у різних наукових сферах присвячено наступний розділ, тож цей підрозділ зосереджений на загальних методологічних принципах.

Феміністична філософія науки тісно переплетена з феміністичною епістемологією, адже дослідження формування наукового знання передбачає наявність певних базових уявлень про знання загалом. Тому спершу я вважаю за

потрібне коротко окреслити, що являє собою феміністична епістемологія (чи, радше, епістемології).

Як зазначають відомі феміністичні філософині Елізабет Поттер, Елізабет Андерсон та Сандра Гардінг, феміністична епістемологія має три напрямки: емпіризм, позиціонізм («standpoint theories») та постмодернізм (Harding, 1991, p. 106; Potter, 2006, p. 4; Anderson, 2020). Це розмежування напрямків передусім відоме як здобуток С. Гардінг, проте інші авторки та автори теж ним послуговуються, і наразі воно є доволі усталеним.

Оскільки постмодернізм відкидає можливість універсального знання та об'єктивність, а також радше стосується континентального фемінізму, його я надалі оминатиму. Емпіризм та позиціонізм натомість стосуються аналітичного феміністичного дискурсу і потребують уваги.

Як пише феміністична філософиня Ненсі Туана, феміністичний емпіризм базується на трьох елементах: відкидання дихотомії науки і політики, визнання «епістемічного імпорту суб'єктивних компонентів знання» та «реконфігурацію суб'єкта знання» (Tuana, 1995, p. 442). Це означає, що політичні переконання впливають на наукові дослідження, і цих суб'єктивних аспектів неможливо повністю позбутися, а втім знання виробляє не так індивід, як спільнота (Tuana, 1995, pp. 443–447).

Першу рису феміністичного емпіризму можна сформулювати й ширше, як це робить інша дослідниця Е. Андерсон: феміністичний емпіризм базується на уявленні про центральну роль досвіду у формуванні знання, але заперечує як прірву між теорією і фактами, так і прірву між цінностями і фактами (Anderson, 2020). Цей напрямок зазнав сильного впливу з боку В. Квайна, який у «Двох догмах емпіризму» запропонував голістичний емпіризм, згідно з яким не можна знайти конкретні фрагменти досвіду як відповідники конкретним твердженням, «окрім як опосередковано через розгляд рівноваги, яка впливає на поле в цілому» (Quine, 1963, p. 43). Оскільки в нас можуть з'являтися нові емпіричні дані, то вони

призведуть і до коригування тверджень про них та про суміжні сфери, але досвіду недостатньо для визначення того, які саме твердження слід переоцінити (Quine, 1963, р. 42). Феміністичний емпіризм розвиває цю ідею недовизначеності теорії свідченнями та поширює цей аргумент В. Квайна на цінності (Anderson, 2020). Так, якщо досвіду недостатньо для обрання теорії, то певні ціннісні орієнтири теж відіграють у цьому роль, тож слід виявляти ті цінності та упередження, які мотивували дослідників обрати певну гіпотезу, хоча можливими були й інші.

Іншою важливою лінією впливу В. Квайна на феміністичні дослідження була його ідея натуралізованої епістемології. Там філософ знову міркує щодо неможливості зведення конкретного досвіду до конкретного твердження та зазначає, що саме через базування на цьому хибному редукціонізмі епістемологія втрачає свої переваги та авторитет (Quine, 1969, р. 82). Тому філософ шукає їй нове місце: «Епістемологія, чи щось на кшталт неї, просто буде на своєму місці як глава психології і відтак природнича наука» (Quine, 1969, р. 82). Нова епістемологія має не лише займатися раціональними реконструкціями, але і користуватися емпіричною психологією (Quine, 1969, р. 83).

Феміністичні дослідження не завжди згодні з тим місцем епістемології, яке вона має у В. Квайна, однак, як зазначає Е. Поттер, «феміністичні філософії науки – це більшою чи меншою мірою натуралізовані філософії науки», у тому сенсі, що вони мають бути узгоджені з науковими фактами і прагнуть бути емпірично адекватними (Potter, 2006, р. 5–6). Іншими словами, феміністичні епістемології прагнуть науково описувати природу і формування знання, базуючись на наявних дослідженнях у суміжних галузях (психологія, соціологія, нейробіологія), що і відповідає загальній емпіристській настанові.

Другий різновид феміністичної епістемології, позиціонізм, наполягає на невідірваності знання від того контексту, у якому воно постає (Potter, 2006, р. 4). Знання завжди постає у певних умовах, які істотно впливають на те бачення світу, яке при цьому формується. Зазвичай у позиціонізмі вважають, що саме

дискриміновані соціальні групи мають привілейований доступ до певного знання, бо здатні з огляду на свій негативний досвід помічати те, що не помічають привілейовані групи (Anderson, 2020).

Ця ідея має гегельянсько-марксистське коріння. Йдеться про діалектику пана і раба, розвинуту Карлом Марксом, Фрідріхом Енгельсом та Дьордем Лукачем у «пролетарську точку зору» (Harding, 1991, p. 120). У марксистській модифікації вона полягає у тому, що пролетаріат як пригноблений клас має привілейований доступ до знання про справедливість і про те, що капіталізм не є справедливим (Wolff & Leopold, 2020). Якщо феміністичний емпіризм розвивав міркування В. Квайна, то феміністичний позиціонізм розвиває цю марксистську ідею, але замість пролетаріату поширює ідею епістемічних привілеїв на різноманітні дискриміновані соціальні групи (найбільшою з яких є жінки).

Як зазначає Е. Поттер, позиціонізм цілком може бути сумісною з емпіризмом (Potter, 2006, p. 5). Але ключовою відмінністю початково було те, що згідно з емпіризмом достатньо наявних норм і методів для емпірично адекватних досліджень, тоді як згідно з позиціонізмом їх недостатньо (Potter, 2006, p. 4). Так, у своєму викладі того, чим є феміністичний емпіризм, С. Гардінг зазначала, що у дослідженнях часто зустрічався аргумент, що сексистські упередження – результат «поганої науки», і цього можна уникнути завдяки «суворішому дотриманню наявних методологічних норм наукової розвідки» (Harding, 1991, p. 111). Натомість для феміністичного позиціонізму розташування жінок у суспільстві дає фемінізму можливість давати «емпірично точніші описи і теоретично багатші пояснення, ніж це робить конвенційне дослідження» (Harding, 1991, p. 119). Водночас це не означає, що жінки чи феміністки серед них є непомильними. С. Гардінг каже, що жінки (включно з феміністками) висловлюють різноманітні упереджені погляди та ненаукові твердження (Harding, 1991, p. 123). Для позиціонізму погляди дискримінованих не є істиною в останній інстанції, і можуть зрештою виявитися

хибними. Але вони є тим, з чого мають починатися феміністичні дослідження (Harding, 1991, p. 123).

Іншою відмінністю феміністичного емпіризму від позиціонізму, згідно з С. Гардінг, є те, що для першого соціально зумовленими є опінії, тоді як для другого окрім опіній і знання є «соціально розташованим» (Harding, 1991, p. 119).

Феміністична філософія науки Крістен Інтеман пише, що між позиціонізмом та емпіризмом в епістемології наразі «багато спільного, але ключові відмінності лишаються» щодо типу розмаїття, яке надає епістемічні переваги, і щодо ролі етичних та політичних цінностей (Intemann, 2010, p. 778). Водночас авторка виступає за об'єднання сильних сторін обох підходів для формування «феміністичного емпіризму точок зору» (Intemann, 2010, p. 779).

К. Інтеман зазначає, що для феміністичного емпіризму розмаїття дослідниць і дослідників потрібне для мінімізації індивідуальних упереджень у науковій спільноті (Intemann, 2010, p. 782). Тут вона посилається на Г. Лонгіно, прихильницю феміністичного емпіризму. Дійсно, Г. Лонгіно міркує у своїй книзі, що навіть коли здобутки однієї людини тривалий час є абсолютним авторитетом (у приклад вона наводить Аристотеля та Ісаака Ньютона), то з часом ці здобутки все одно підважують, тож саме плюралізм індивідів у науковій спільноті дозволяє у критичній дискусії формувати знання (Longino, 1990, p. 74). Цю позицію К. Інтеман називає «розмаїттям цінностей та інтересів» (Intemann, 2010, p. 790).

Натомість для феміністичного позиціонізму розмаїття потрібне через те, що «включення членів маргіналізованих груп може привести до суворішої критичної рефлексії, бо їхні досвіди часто є саме тим, що найбільше потрібно для визначення проблематичних базових припущень та викриття обмежень дослідницьких питань, моделей чи методологій» (Intemann, 2010, p. 787). Це означає «розмаїття соціальних позицій» (Intemann, 2010, p. 790).

У першому випадку всі цінності плідні рівною мірою, бо дозволяють побачити базові припущення людей з іншими цінностями, тоді як у другому

випадку ключова роль відведена історично недорепрезентованим соціальним групам, чий досвід у конкретному випадку буде мати епістемічні переваги (Intemann, 2010, pp. 791–792).

Другою важливою відмінністю емпіризму від позиціонізму К. Інтеман називає роль етичних і політичних цінностей. Ця роль є інструментальною для емпіризму (бо дозволяє виявляти упередження), тоді як для позиціонізму конкретні етичні і політичні цінності мають внутрішню цінність для наукової об'єктивності (Intemann, 2010, pp. 792–793).

«Феміністичний емпіричний позиціонізм», на думку К. Інтеман, має підтримати позиціонізм у двох окреслених вище відмінностях, але від емпіризму взяти ключову роль досвіду у формуванні знання (Intemann, 2010, p. 794).

На мою думку, у випадку з двома відмінностями емпіризму від позиціонізму, які наводить К. Інтеман, перевага другого напрямку над першим не є очевидною. Феміністичний емпіризм видається мені інклюзивнішим та поміркованішим підходом, адже не відстоює конкретні цінності та відповідну ангажованість наукових досліджень, а натомість прагне досягти неупередженості завдяки плюралізму. Проте у позиціонізмі продуктивною є ідея підбирання людей не з усіма можливими цінностями (що є нереалістичним ідеалом феміністичного емпіризму), а з релевантними щодо досліджуваного питання поглядами.

Також слід виділити важливу спільну рису цих двох варіантів феміністичної епістемології: знання в обох випадках постає як соціальний продукт (Crasnow, 2020). Акцент на соціальному стосується не лише знання як такого, але і раси, статі, та класу. Наприклад, Г. Лонгіно зауважує, що передусім вони постають для неї рисами соціальної структури, а не індивідуальними рисами, і що з огляду на це доречно вести мову не лише про расову, гендерну і класову приналежність окремих вчених, але і самих наукових спільнот (Longino, 1992, p. 333).

Для феміністичної епістемології, знання завжди зумовлене тією спільнотою, у якій воно постає. Водночас це не несе за собою обов'язково релятивізм знання.

Натомість значна частина феміністичних досліджень базуються на переосмисленні об'єктивності.

Як зауважує філософія науки Евелін Брістер, хоча феміністичні переосмислення об'єктивності бувають різними, «усі вони прагнуть вдосконалити наукову діяльність завдяки викриттю прихованих упередженостей та наданню підстав довіри до науки» (Brister, 2018, p. 212). Пам'ятаючи про цю загальну настанову, розгляньмо тепер деякі конкретні приклади.

Філософія біології Елізабет Лойд у своїй статті міркує про феміністичний метод та про поширений закид щодо того, що фемінізм ставить під загрозу об'єктивність дослідження (Lloyd, 1995a, p. 197). У відповідь вона спершу виділяє чотири значення об'єктивності: об'єктивність як відстороненість (неупередженість), публічність (доступність і спостережуваність), незалежність від нас та щось реально наявне («Реально Реальне») (Lloyd, 1995a, pp. 208–209). Комбіноване уявлення про сильну об'єктивність тоді полягає у тому, що «Реально Реальне можна пізнати, бо воно публічно доступне тим з нас, хто користуються об'єктивними методами і є належним чином відстороненими чи незацікавленими» (Potter, 2006, p. 9). Цю позицію вона називає «онтологічною тиранією» (Lloyd, 1995b, p. 356). Особливістю такого уявлення про Реально Реальне як те незалежне від нас, про що наука має неупереджено формувати знання, є припущення того, що можливий лише «Один Істинний Опис» цього реального (Lloyd, 1995b, p. 359).

На противагу цьому моністичному уявленню про об'єктивність, феміністичні дослідження можуть приймати плюралізм. Наприклад, для С. Гардінг можливі різні правильні описи світу, які розкривають різні його аспекти, і вони правомірні, якщо всі вони емпірично адекватні (відповідають наявним емпіричним даним) (Potter, 2006, p. 29). С. Гардінг вважає, що феміністичні підходи пропонують насправді сильнішу версію об'єктивності, ніж були до того, адже ті дозволили стереотипам викривлювати дослідження (Harding, 2015, p. 27). Сильна об'єктивність приписується ідеям, що знаходяться у «ядрі» об'єктивності: бути справедливими зі

свідченнями, критиками та найсуворішою уявною критикою (Harding, 2015, p. 33). Утім, феміністична філософія науки Шерен Кресноу зауважує, що такий нарис об'єктивності лишає багато відкритих питань, зокрема питання щодо сумісності ідеї сильної об'єктивності і плюралізму (Crasnow, 2013, pp. 418–419).

Канадська філософія археології Елісон Вайлі також визнає проблематичність «онтологічної тиранії» і пропонує власну відповідь на закид щодо необ'єктивності феміністичних досліджень. Вона вважає, що досвід викриття упереджень в археології демонструє, що об'єктивність як нібито неупередженість призвела до різноманітних гендерних стереотипів, тож сама об'єктивність потребує переосмислення. Вона пропонує в об'єктивності відводити центральну роль «розгляду епістемічних чеснот, які сприяють високоякісному знанню» (Wylie, 2012, p. 65). Конкретний набір чеснот залежить від проєкту, але важливу роль відіграє емпірична адекватність як відповідність локалізованим свідченням та широка застосовність (Potter, 2006, p. 19). Обрати конкретний набір цих чеснот і підвищити об'єктивність дослідження дозволяє точка зору («standpoint») (Crasnow, 2013, p. 419).

Г. Лонгіно також відмовляється від «онтологічної тиранії», адже вважає світ надто складним для того, щоб можна було його охопити єдиним поглядом (Potter, 2006, p. 24), а об'єктивність забезпечується передусім соціальним характером досліджень (Longino, 1990, p. 62). Так, наукові дослідження не є здобутком індивідів, адже вони підлягають критиці того, наскільки свідчення підтримують певну гіпотезу, критиці слухності і сумісності гіпотези з наявними теоріями, а також критиці базових припущень, з огляду на які певні дані вважають свідченнями на користь певної гіпотези (Longino, 1990, pp. 71–73).

Щодо концепції об'єктивності Г. Лонгіно, то, згідно з Д. Гіксом, вона набула популярності як у феміністичній філософії науки, так і поза нею, проте у подальших феміністичних дослідженнях часто критикують Г. Лонгіно за те, що її підхід передбачає «активне культивування антифеміністичних науковців для компенсації

можливості феміністичного упередження» (Hicks, 2010, р. 333). Утім, саме така позиція може дозволяти феміністичним дослідженням краще інтегруватися у мейнстрим. До того ж спільні дослідження людей з феміністичними та нефеміністичними поглядами можуть бути продуктивними. Приклад такої співпраці буде розглянуто у другому розділі.

Якщо поки оминати питання співпраці людей з несумісними цінностями, то що взагалі означає «феміністичне дослідження»? Відповіді на це питання теж можуть бути різні.

Соціологиня Маргріт Айхлер міркує в своїй книзі про проблеми сексистських упереджень у дослідженнях, а також дає методологічні настанови їхнього подолання. Вона звертається до різних складових дослідження і пропонує настанови щодо формулювання назви, використання мови, розробки термінів, вибору дослідницьких інструментів, методології, інтерпретації даних і оцінки політики й рекомендацій (Eichler, 1988). Щодо назви, то вона має відображати реальність, тож якщо дослідження політичної залученості проводилося лише серед чоловіків (приклад М. Айхлер), то і назва має це відображати, а не звучати надто універсально, хоча жінки до цього жодного стосунку не мали (Eichler, 1988, р. 135). Нейтральне слово у дослідженні лише однієї статі є також однією з проблем використання мови, але дуже поширеним є також використання займенників чоловічого роду, коли мова йде не лише про чоловіків (Eichler, 1988, р. 136). Схожа ситуація і з термінами: вони мають відповідати дійсності (тому, кого дійсно досліджували) та відображати це коректним формулюванням (Eichler, 1988, р. 139). Щодо дослідницьких інструментів, то вони не мають відрізнятися (наприклад, коли жінкам і чоловікам у соціологічних дослідженнях ставлять різні питання), якщо тільки це не зумовлено фізичними відмінностями, які треба враховувати (Eichler, 1988, р. 150). Проблеми і настанови стосуються також передусім соціології, і тут дослідниця закликає формулювати питання у нейтральний спосіб (коли мова йде про людей загалом) або пропонувати рівнозначні питання про жінок і про чоловіків

(коли дослідження вимагає порівняння ставлення) (Eichler, 1988, p. 156). При тлумаченні даних дослідниці радить аналізувати наявність припущень щодо домінування чоловіків та вторинності жінок, щодо «віктим-блеймінгу» (звинувачення жертви) і порушень прав людини (Eichler, 1988, p. 161). Врешті-решт, коли за результатами певних досліджень формулюється або оцінюється певна політика, важливо прогнозувати наслідки її імплементації і слідкувати за тим, наскільки рівноцінними або, навпаки, нерівноцінними вони можуть бути для різних статей (Eichler, 1988, pp. 163–164).

Слід зазначити, що настанови М. Айхлер явно орієнтовані передусім на соціологічні дослідження, а також зосереджені на сексизмі стосовно жінок. Дотримуватися настанов і перевіряти власні дослідження на сексистські елементи буде складніше, якщо до уваги взяти не лише біологічних чоловіків та жінок, але і небінарних, трансгендерних людей чи будь-кого ще, хто не вписується у дихотомію «чоловік-жінка». Утім, розширити запропоновані дослідницею рекомендації для врахування розмаїття людського досвіду та самоідентифікації принаймні потенційно можливо, тож її поради можуть бути актуальними і в сучасності.

Інші соціологині Керолін Рамазаноглу та Дженет Голанд також пропонують свої настанови щодо феміністичних соціальних досліджень, хоча вони є значно більш загальними у порівнянні з тим, що пропонувала М. Айхлер. Вони кажуть, що від наукового методу феміністичні дослідження зберігають можливість розрізнення більш і менш обґрунтованих теорій, відданість розумним аргументам і потребу обґрунтування тверджень, що претендують бути знанням (Ramazanoglu & Holland, 2002, p. 165). Проте «феміністичні сподівання підважити несправедливі владні стосунки ведуть до допитливості щодо природи соціального світу і бажання пояснити як схожості у гендерованому соціальному існуванні, так і відмінності» (Ramazanoglu & Holland, 2002, p. 165). Іншими словами, феміністичні соціальні дослідження мають звертатися до статусу жінок у порівнянні з чоловіками,

проблеми дискримінації, а також шукати причини і потенційні вирішення такої ситуації.

Г. Лонгіно висловлювала міркування проти випрацювання конкретних феміністичних методів досліджень (Wylie, 2007, p. 568). На думку Г. Лонгіно, феміністичні дослідження мають виявляти андроцентричні упередження та надавати перевагу тим дослідницьким програмам, які «сумісні з цінностями і зобов'язаннями, які ми виражаємо у решті свого життя» (Longino, 1987, p. 60). Загалом ця позиція щодо відсутності конкретних феміністичних методів відповідає загальноприйнятій думці з цього приводу. Як пише Ш. Кресноу, «перегляд феміністичної соціальної науки не дає жодних підстав вважати, що є якісь конкретні методи, які є виразно феміністичними» (Crasnow, 2020).

Утім, Ш. Кресноу також зауважує, що все-таки існують виразно феміністичні елементи методології: починати дослідження з життєвого досвіду тих, кого досліджують; прагнути дослідити та змінити ситуацію з дискримінацією жінок; визнавати, що гендер у взаємодії з расою, класом і можливостями є визначальним в облаштування соціального життя (Crasnow, 2020).

Вважаю за необхідне проаналізувати також і критику феміністичного підходу до осмислення науки та оцінити її слухність. Філософія Геріет Бейбер написала критичну статтю щодо феміністичної епістемології у 1994 р. Філософія критикує феміністичний позиціонізм тих часів, зауважуючи, що науково невиправдано вважати, що «є глибоко вкорінені відмінності того, як чоловіки і жінки бачать світ, зумовлені або біологічними відмінностями, або раннім розвитком» (Baber, 1994, p. 404).

Звичайно, подібні погляди заслуговують на критику, але я хочу зауважити, що, по-перше, ця критика слухна лише стосовно феміністичного позиціонізму, але не щодо феміністичного емпіризму, тож вона є обмеженою, а, по-друге, сучасний феміністичний позиціонізм зовсім не наполягає на біологічно зумовленому «жіночому погляді» на світ, який є відмінним і кращим за чоловічий. Натомість для

сучасного позиціонізму характерне врахування різноманітних факторів досвіду дискримінації за різними ознаками, соціальний характер відмінностей світобачення, а також необхідність критичного переосмислення власних поглядів на світ задля вироблення власної позиції. Хочу також зазначити, що Г. Бейбер не дуже справедливо робить цей закид і щодо тогочасного феміністичного позиціонізму, адже прихильниця феміністичного позиціонізму С. Гардінг ще за три роки до публікації цієї статті зауважувала, що як і всі люди, жінки мають свої упередження та висловлюють помилкові судження, тож їхні погляди є лише початком феміністичних розвідок і цілком можуть бути спростовані в процесі (Harding, 1991, p. 123).

Гарно описує суть епістемічних привілеїв позиціонізму філософія Дженет Курані. Вона наводить такі приклади важливості врахування різних позицій, характерні для позиціонізму: людина в інвалідному візку свідомо щодо обмеженості архітектурних рішень, які можуть не поставати як проблематичні для людини без інвалідності, а гомосексуали свідомі щодо «гетеросексуальних очікувань і звичаїв, які відмовляють їхній сексуальності», тоді як для гетеросексуалів вони постають як належні (Courany, 2017, pp. 307–308). У такій інтерпретації феміністичний позиціонізм не здається настільки радикальною та абсурдною ідеєю, як його подає і критикує Г. Бейбер.

Відомою критицинею феміністичної філософії науки є епістемологиня Сьюзен Гаак. Вона вважає, що головною причиною, чому вчені та філософині і філософи не мають застосовувати феміністичну методологію, є те, що «їхня справа – це розбиратися в речах, а не просувати соціальну справедливість» (Haack, 2020, p. 184). Вона також зауважує, що неясно, що саме мають на увазі під феміністичною методологією, адже навіть фемінізм буває різним (Haack, 2020, p. 184). Філософія зауважує, що вона і сама є феміністкою, проте для неї важливе визнання кожної окремої жінки як людини, а не пригноблення жінок як класу (Haack, 2020, p. 185). Вона виступає проти феміністичної методології, оскільки вбачає ризики у

політизації наукових розвідок, а також вважає непроясненим питання того, якими саме є жіночі інтереси і як саме їх треба захищати (Haack, 2020, p. 185).

Я вважаю, що деякі зауваження С. Гаак є слухними: фемінізм дійсно різний, суворої та уніфікованої феміністичної методології не існує, а наука має передусім з'ясувати стан речей. Проте слід сказати, що феміністична філософія науки і не прагне до чіткої уніфікованої методології, адже для дослідниць і дослідників тут характерно високо поцінювати розмаїття. Філософія також зауважує у статті, що вважає значно перебільшеними проблеми упереджень на користь чоловіків у науці, але тут я хочу зауважити, що вона не посилається на жодні метадослідження, які оцінювали би розповсюдженість упереджень та співмірність дискурсу про них. Вона також вважає, що найкраще намагатися якомога «чесніше» проводити свої дослідження, щоб викривати різного роду упередження, проте тут вона не міркує про те, наскільки така «чесність» і неупередженість в принципі можлива для людини, і чи правда, що орієнтир неупередженості краще допоможе викривати проблеми, ніж орієнтир ціннісного розмаїття.

Окремо слід розглянути ризик приймати бажане за дійсне, який, як зауважує філософ науки Деніел Стіл, був характерним закидом проти феміністичної філософії від її раних критиків (Steel, 2018, p. 896). Проте він зазначає, що у відповідь феміністичні філософині і філософи зауважували, що феміністичні цінності можуть сприяти «епістемічним вдосконаленням у науці» (Steel, 2018, p. 896). Сам філософ зауважує, що вважає кориснішим у цьому контексті термін «підтверджувальне упередження» («confirmation bias»), адже «людина, яка вірить у наявність таких несправедливостей як сексизм, навряд чи бажає, щоб ці несправедливості існували» (Steel, 2018, p. 897). З огляду на це, на мою думку, слухне зауваження, Д. Стіл критикує феміністичний позиціонізм С. Гардінг і зазначає, що навіть шукаючи імпліцитні припущення не завжди можна уникнути підтверджувального упередження, адже дослідниці і дослідники радше будуть співпрацювати з людьми, які дотримуються їхніх поглядів на контроверсійне

питання, ніж з тими, хто мають інші погляди (Steel, 2018, р. 908). Хочу зазначити, що загалом це доволі справедлива критика щодо феміністичного позиціонізму, але вона не поширюється на феміністичний емпіризм, який передбачає співпрацю людей з різними цінностями. Також з позиції феміністичного позиціонізму запобіжником для такої ситуації є те, що феміністична дослідницька спільнота має ґрунтовно відповідати як на критику їхніх досліджень зсередини спільноти, так і на критику від дослідників і дослідниць з іншими поглядами. Тоді науковиці і науковці, які не підтримують фемінізм, можуть вказати на підтверджувальне упередження у феміністичних дослідженнях, і це обов'язково потрібно буде врахувати.

Окрім критики феміністичної філософії науки, слід також розглянути і здобутки цього напрямку. Феміністична філософія Дж. Курані зауважує, що феміністична філософія науки допомогла викривати приклади «поганої науки» як такої, що не дотримувалася наявних на той час критеріїв науковості, а також пропонувала реформи самих наукових стандартів для ефективнішої боротьби з сексизмом (Kourany, 2017, pp. 305–306). Важливим здобутком вона також називає переосмислення наукової раціональності як такої, що необов'язково має бути вільною від цінностей (Kourany, 2017, р. 306). Критика вільної від цінностей науки на феміністичні пропозиції щодо реформування наукових стандартів було розглянуто у цьому розділі, а викриття прикладів «поганої науки» буде продемонстровано у наступному.

Таким чином, феміністичні дослідження у філософії науки підважують ідеал вільної від цінностей науки як такий, що не відповідає дійсності (адже за неупередженістю ховається андроцентризм) і не має відповідати дійсності (адже дослідження мають рахуватися з їхніми етичними наслідками). Феміністичні уявлення про альтернативу цим дослідженням і орієнтирам істотно відрізняються в залежності від конкретної авторки(а) та від загальної епістемологічної настанови (емпіризм чи позиціонізм). Щодо останнього, то загальним уявленням у

феміністичному емпіризмі є те, що традиційних наукових стандартів достатньо для провадження феміністичних досліджень, але їх треба суворіше дотримуватися. Натомість феміністичний позиціонізм вважає, що дискриміновані групи мають (чи можуть розвинути на базі рефлексій щодо власного досвіду) унікальну перспективу на питання, які їх зачіпають, тож це потрібно враховувати у продукуванні знання.

Задля мінімізації впливу упереджень у межах наукового дослідження важливо, щоб наукова спільнота складалася з розмаїтих представниць і представників, а також щоб аналізувалися розмаїті потенційні закиди щодо вибору тієї чи іншої гіпотези або інтерпретації даних тим чи іншим чином.

Щодо ризику прийняття бажаного за дійсне та підтверджувального упередження через феміністичну ангажованість, то основною відповіддю на ці ризики є уявлення про те, що знання має бути відкритим і доступним для усебічної критики від людей з різноманітними поглядами, на яку відтак мають відповідати феміністки та феміністи.

Цей розділ було присвячено загальним методологічним міркуванням щодо нефеміністичних орієнтирів досліджень та феміністичної критики цих орієнтирів. У наступному розділі проблеми вільної від цінностей науки та результати феміністичної критики буде проаналізовано на більш конкретних прикладах з різних сфер наукового знання.

РОЗДІЛ II. ФЕМІНІСТИЧНА КРИТИКА НАУК (НА ПРИКЛАДІ НАУК ПРО ЛЮДИНУ ТА ЖИТТЯ)

2.1. Феміністична критика у галузі історії, соціології та археології

У цьому розділі я розгляну ті наукові сфери, які зазнали найбільшого впливу з боку фемінізму. Всі вони так чи інакше стосуються вивчення людини чи принаймні живих істот, адже коли люди досліджують когось схожого на них самих, то упередження і невідрефлексовані припущення стають особливо помітними.

Утім, це не означає, що феміністичних рефлексій щодо інших наук (більш далеких від вивчення живого) не було. Наприклад, фізикиня Еймі Баг міркує у своїй статті про стосунок фемінізму до фізики. Переважно ці міркування стосуються не зміни знань, а питання розмаїття в освіті і способів залучення жінок до вивчення фізики (Bug, 2003). Дослідниця також зауважує, що принаймні література з фізики (наприклад, історія відкриттів) точно не є вільною від цінностей, як не є ціннісно нейтральним і те, що фізикою займалося мало жінок у порівнянні з заняттями іншими науками (Bug, 2003, р. 892). Проте наприкінці статті вона ставить цікаве риторичне питання: «Чи варто нам очікувати, що жінки продовжать доєднуватися до фізичної спільноти і що мірою зростання населення до певної критичної маси феміністична фізична свідомість продовжить дорослішати?» (Bug, 2003, р. 894). Це питання дозволяє мені реконструювати аргумент, що наразі не можна повноцінно оцінити потенціал впливу фемінізму саме на фізичне знання, адже вплив фемінізму на інші дисципліни був тісно пов'язаний із більшим залученням жінок до відповідних наукових спільнот, а у фізиці відсоток жінок досі лишається дуже низьким. Оскільки ці міркування стосуються лише припущень щодо майбутнього фізики, а при цьому є інші сфери, які вже встигли зазнати істотних трансформацій завдяки фемінізму, то увагу у цій роботі я надалі зосереджую саме на останніх.

Однією з наук, у якій було виявлено зовсім не нейтральні базові припущення, є історія. Якщо згадати вивчення історії у школі, то серед діячів майже усі будуть

чоловіками. Наприклад, згідно з моїми підрахунками, у програмі ЗНО з історії України зі 175 персоналій лише 8 є жінками (Пугач, 2020). Але ця проблема стосується не лише історії України. Так, про проблему гендерного дисбалансу у всесвітній історії міркує історикinja Герда Льорнер. Вона зазначає, що проблема інтегрування жінок у курси з історії полягає у тому, що вони «вже були визначені у такий спосіб, що вони виключають та маргіналізують жінок» (Lerner, 2009, p. 104). Як вона слушно зауважує, проблема не лише у тому, що серед історичних діячів та подій мало згадують жінок, а й у тому, що історики вже визначити як значущу ту діяльність, якою переважно займалися чоловіки (Lerner, 2009, p. 105). Звичайно, були відомі політичні діячки минулого, яких оминають в історичних книгах, адже завжди було чимало чоловіків, які вже здобули славу. Однак є і більш фундаментальна проблема: чому історія минулого – це про битви і боротьбу за владу, а не про зміни у побуті, веденні домогосподарств, вихованні дітей та культурі? Адже війна і політика – це лише окремі віхи людського життя, минуле ними в жодному разі не обмежується.

Г. Льорнер пропонує не лише реабілітувати жінок, які займалися типово чоловічими (історично) справами, але і відповідати на питання про те, чим займалися жінки у той час, коли чоловіки були зайняті важливими (усталено) справами (Lerner, 2009, p. 106).

Щодо прикладів привернення уваги до жінок в історії, то слід згадати класичну працю історикини та феміністки Шейли Роуботем «Приховані від історії» (Rowbotham, 1976). Ш. Роуботем пише у передмові до американського видання, що вона з дитинства цікавилася не великими діячами, а впливом значних історичних подій на звичайних людей (Rowbotham, 1976, p. X). Згодом вона зацікавилася робітничими рухами та почала досліджувати роль у них жінок (Rowbotham, 1976, pp. X–XVI). Ця книга присвячена життю жінок у Британії з XVII ст. до першої половини XX ст.. Там описані уявлення про місце жінки, феміністичні ідеї минулого, права і заняття жінок у різні періоди. Ця книга є прикладом дослідження,

яке з'явилося через особисті цінності науковиці (феміністичні і марксистські), та звернуло увагу на ті аспекти минулого, якими раніше не так активно займалися. Так, ця книга є ціннісно ангажованою, але Ш. Роуботем на це відповідає цілком феміністично: «“неупереджена” історія просто не декларує свою упередженість» (Rowbotham, 1976, р. xvii).

Історичні дослідження жінок також активно здійснюються за наших часів. Прикладами таких досліджень можуть служити: огляд нелегальної роботи темношкірих жінок у Нью-Йорку з 1893 до 1914 рр. дослідниці афроамериканських та гендерних студій Лі Енн Френсіс (Francis, 2020), стаття про роль жінок Півдня у громадянській війні США історикіні Сара Гарднер (Gardner, 2020) чи дослідження суміщення материнства і роботи серед жінок у Сан-Паулу у 1900–1930 рр. історикіні Моллі Болл (Ball, 2017). Такі різноманітні дослідження жінок минулого базуються на наявних свідченнях про відповідні історичні періоди та допомагають розширити уявлення про те, що тоді відбувалося з людством. Адже якщо жінки завжди були приблизно половиною людства, то зосереджуватися завжди на іншій половині при описі минулого означає ігнорувати значну частину того, що відбувалося у певні часи.

Окрім історії, змін завдяки феміністичній критиці зазнала і соціологія. Як я зауважила у попередньому розділі, міркування про феміністичні методологічні настанови розробляли передусім стосовно цієї дисципліни, адже вона була пронизана стереотипами. У статті 1976 р. соціологиня Джоан Г'юбер аналізує наявні на той час соціологічні дослідження про жінок і тренди свого часу (Huber, 1976). Вона зауважує, що до 1970 р. жінки фігурували у дослідженнях стосунків і розмноження, але у дослідженнях «економічних, освітніх, політичних та релігійних установ жінки були невидимими» (Huber, 1976, р. 685). Але у 1970-х рр. почали вже з'являтися дослідження, які переосмислюють традиційні жіночі сфери (наприклад, яким має бути материнство) і також досліджують жінок у сферах домінування

чоловіків (наприклад, складання перших жіночих кримінальних профілів та дослідження соціальної мобільності жінок) (Huber, 1976, pp. 686–691).

Переосмислення соціології почалося у 1970-х рр. та активно продовжувалося і надалі. Так, соціологині Марсія Мілман та Розабет Кантер зауважили у книзі 1988 р., що «більшість з того, що ми раніше знали як дослідження суспільства було дослідженням чоловічого суспільства» (Millman & Kanter, 1988, p. 30). Серед того, що тривалий час ігнорувала соціологія, авторки згадують вплив емоцій на соціальне життя, неформальні і локальні соціальні структури, соціальний світ з жіночої перспективи, фактор статі в освіті (Millman & Kanter, 1988, pp. 31–34). Авторки наводять кілька яскравих прикладів проблем соціології минулого. Зокрема вони згадують те, що у дослідженнях стосовно митців соціологи зосереджувалися на «геніальних» митцях (які зазвичай були чоловіками), але ігнорували спонсорування мистецьких салонів жінками (Millman & Kanter, 1988, p. 33).

Е. Вайлі зазначає, що якщо спершу феміністичний перегляд соціальних наук означав боротьбу з андроцентричними упередженнями, то надалі у 1980–1990-х рр. постало питання про те, якою має бути соціальна наука для розв'язання питання розуміння соціальної диференціації і форм досвіду, які ведуть до утисків жінок (Wylie, 2007, 567). Вона зазначає кілька найпоширеніших рис феміністичного соціального дослідження. Однією з них є те, що воно не лише має викривати проблеми, але і сприяти формуванню стратегій їхнього подолання (Wylie, 2007, p. 570). Іншою рисою є настанова починати дослідження з жіночого досвіду (Wylie, 2007, p. 570).

Прикладом застосування другої риси є соціологічні дослідження шлюбів з перспективи чоловіків та узагальнення цієї перспективи до загальнолюдської, хоча дружини шлюб бачать істотно інакше (Millman & Kanter, 1988, p. 34). Трансформація соціології через виявлення подібних упереджень полягала у тому, щоб спростувати чоловічий погляд на суспільство як універсальний (але не відкинути його повністю, а просто відвести йому належне місце як перспективі

певної соціальної категорії) та доповнити його перспективами жінок, які не менше за чоловіків беруть участь у соціальній реальності.

Сучасна соціологія доволі тісно пов'язана з фемінізмом, там він вже не є чимось рідкісним. Як зазначає соціологиня Міра Фері, наразі існує консенсус щодо важливості інтексекційного підходу для аналізу соціальної нерівності, адже раса, гендер і клас формують привілеї і перешкоди у взаємній залежності (Ferree, 2018, p. 127). Так, згідно з інтерсекційним фемінізмом, якщо жінка білошкіра, то вона має більше привілеїв у суспільстві, ніж якщо вона темношкіра, адже раса і гендер впливають на дискримінацію комплексно.

Окрім популярності інтерсекційного фемінізму у соціології, феміністичний вплив помітний також у дослідженнях, які прагнуть аналізувати причини гендерної нерівності. Таким, наприклад, є дослідження соціологині Елісон Демінгер про неспівмірність феміністичних поглядів і патріархальної реальності поділу хатньої роботи. Соціологиня провела 64 інтерв'ю з 32-ма гетеросексуальними парами, які ідеологічно підтримують рівність на поділ хатньої роботи 50 на 50, проте на практиці жінки виконують більше роботи (Daminge, 2020). Це дослідження демонструє перешкоди на шляху до досягнення рівності на практиці, і здійснене з метою привернення уваги до цих перешкод задля можливості їхнього усунення (Daminge, 2020, pp. 807–808). Так, Е. Демінгер завершує статтю міркуваннями про те, що задля подолання прірви між «егалітарними ідеалами та неегалітарною поведінкою» потребує різноманітних змін (Daminge, 2020, p. 827). Тобто для дослідниці важливо не лише дослідити «безпристрасно» проблему, але й щоб дослідження сприяли досягненню гендерної рівності, а це вже виражено феміністична позиція, згідно з Е. Вайлі (Wylie, 2007, p. 570).

Археологія є тією сферою, яку часто згадують у контексті феміністичного переосмислення наук, адже вона зазнала значної критики з боку представниць та представників цього напрямку. У ній діяв (та подекуди продовжує діяти) принцип, який феміністична авторка Каролін Кріадо Перез називає «чоловік, якщо не

зазначено інше» («male-unless-otherwise-indicated»). Цей принцип – своєрідне базове припущення щодо того, що якщо перед нами якісь продукти людської діяльності або навіть людські скелети, то це чоловічі продукти і скелети, якщо тільки немає неспростовних тверджень зворотного. К.-К. Перез наводить яскравий принцип дії цього принципу в археології: історія «воїна з Бірки». Так, знайдений у ХІХ ст. скелет вікінга вважали чоловічим, бо «він був похований поруч з повним набором зброї і двома принесеними у жертву конями» (Perez, 2019). У 2017 р. ДНК-аналіз підтвердив жіночу стать, проте і сьогодні немає консенсусу щодо вікінга, бо у світлі нових даних з'явилася нова гіпотеза про те, що кістки могли перемішатися (Perez, 2019). Це яскравий приклад того, як дані можна підлаштовувати під ті гіпотези, яким науковці надають перевагу з огляду на невідрефлексовані базові припущення. Так, базове припущення щодо того, що воїни – це чоловіки, лишається основою для побудови гіпотез навіть тоді, коли свідчення краще підтримують гіпотезу того, що серед вікінгів могли бути не лише воїни, але і воїтельки.

Для Карла Поппера спростовність (можливість фальсифікації) була критерієм розрізнення науки і не-науки (Thornton, 2019). Так, філософ зауважував, що повинна бути можливість спростувати емпіричну наукову систему досвідним шляхом (Popper, 2002, p. 18). На мою думку, проблема прикладу зі скелетом з Бірки полягає у тому, що поява нових свідчень не на користь гіпотези щодо чоловічої статі тим не менш не сприяє її відкиданню. Факт того, що кістки жіночі, сприймають не як емпіричні свідчення на користь альтернативної гіпотези, а як щось, що можна вписати у попередню версію, належним чином її модифікувавши. Це унеможливорює фальсифікацію гіпотези про те, що у могилі було поховано воїна чоловічої статі.

Інший приклад впливу феміністичних цінностей на археологію наводить Д. Гікс. Він зазначає, що археологи вважали важливими ті інструменти, які створювали і використовували у добу палеоліту чоловіки, а потім ці свідчення брали для формування гіпотези про ключову роль чоловіків у культурній еволюції

людства (Hicks, 2014, pp. 3276–3277). Водночас завдяки феміністичним цінностям було повернуто увагу до емпіричних даних, які цю гіпотезу не підтримували: інструменти, які створювали та використовували жінки (Hicks, 2014, p. 3277).

Для окреслення ситуації з впливом фемінізму на археологію слід звернутися до людини, яка бачить ці зміни зсередини: археологині і феміністки Маргарет Конкі. Аналізуючи вплив фемінізму на археологію на початку XXI ст., вона говорить про те, що треба розглядати принаймні три напрямки цього впливу (Conkey, 2003, p. 869).

Першим є спроба підняти видимість жінок і гендерних ролей минулого з огляду на те, що до того увага переважно була зосереджена на чоловіках. М. Конкі пише, що ця сфера стала неймовірно успішною, проте гендерна археологія часто не була відкрито феміністичною археологією (Conkey, 2003, p. 870). Як свідчить стаття філософині археології Е. Вайлі, опублікована кілька років тому, представники і представниці гендерної археології часто і досі відхрещуються від фемінізму, адже вважають, що «втручання політичних цінностей може лише звузити масштаби та применшити вірогідність» дослідницької програми (Wylie, 2017, p. 1). Одним з наслідків настанови на підвищення видимості жінок стала увага до мікромасштабу на протизвагу домінантному в археологічних дослідженнях макромасштабу. Мікромасштаб не став домінантним, але увага до локального призвела до нових інтерпретацій подій минулого (Conkey, 2003, p. 870). М. Конкі наводить приклад щодо причин встановлення політичного впливу інків у Андах: якщо традиційно тут згадують макромасштабну «політичну експансію», яку ніби реалізовували чоловіки, то дослідження вирощування і обробки кукурудзи на рівні домогосподарств (якими займалися передусім жінки) показали, що невід'ємною частиною цієї експансії було розпивання кукурудзяного пива чоловіками, що виражало політичний контроль інків (Conkey, 2003, p. 871).

Другим напрямком впливу фемінізму на сучасну археологію є увага до візуального вияву життя минулого, адже на наскельних малюнках і стінописах є

зображення жінок і чоловіків, які дозволяють побачити гендерні ролі минулого (Conkey, 2003, р. 871). Іншим аспектом уваги до візуального є візуальні реконструкції сцен з минулого, які відіграють ключову роль у переконанні аудиторії, а втім зазвичай зображають чоловіків як активних діячів, хоча насправді часто стать акторів є невідомою: «ми просто не знаємо, хто розмальовував печеру у льодовиковий період у Європі, хоча зображення розмалювання печер від сучасних митців і «кажуть нам», що ці малюнки робили лише чоловіки» (Conkey, 2003, р. 872).

Третім внеском феміністичної археології став критичний аналіз невідрефлексованих припущень, які великою мірою центровані на чоловіках. Так привернули увагу до жіночих (а не лише чоловічих) ініціалів, полювання на дрібних тварин (яким займалися переважно жінки і діти), а також і до більш фундаментальних припущень, як-от щодо того, що у суспільствах минулого світ мав два гендери (Conkey, 2003, р. 873).

Попри різноманітні внески феміністичного підходу як у методологічні настанови археології, так і у конкретні дослідження щодо осмислення інтерпретацій різних знахідок минулого, археологія багато в чому лишається у своєму класичному вигляді і навіть дослідження гендеру у цій галузі часто намагаються робити без прив'язки до фемінізму. Тож хоча вплив і фемінізму на археологію є помітним, радикальна трансформація знання і дослідницьких практик у цій галузі ще не настала.

2.2. Феміністична критика у галузі еволюційної біології, приматології та антропології

Якщо у попередньому підрозділі було розглянуто феміністичну критику знання, яке більше тяжіє до гуманітарного, то у цьому підрозділі йтиме мова про науки, що значно більше асоціюються з поняттям строгої науки (science). Так, упередження можуть відігравати важливу роль не лише у сферах, де є великий

простір для інтерпретації даних та загалом до проведення досліджень, але і у сферах з чіткою методологією для отримання емпіричних даних.

Однією зі галузей, яка зазнала змін завдяки фемінізму, є еволюційна біологія. Еволюційна біологиня Патриція Говаті присвятила цьому питанню статтю, у якій проаналізувала підваження фемінізмом теорії батьківського внеску і підкріпивши це підваження власним дослідженням (Gowaty, 2003). Згідно з традиційною теорією, самки зазвичай перебірливі і пасивні, а самці – змагальні та агресивні, адже перші можуть більше втратити через репродуктивні рішення (бо їм доведеться займатися потомством) (Gowaty, 2003, р. 901). Емпіричним підтвердженням цієї теорії є дослідження дрозофіл генетиком Ангусом Бейтманом, яке продемонструвало більшу відмінність у кількості статевих партнерок у самців за кількість партнерів у самок (Gowaty, 2003, р. 904). П. Говаті додає, що потім біолог Джордж Вільямс розширив висновки А. Бейтмана про пасивність самок і активність самців «до загального аргумента на пояснення того, чому загалом особини жіночої статі є стриманими щодо спарування» (Gowaty, 2003, р. 905).

Я хочу зауважити, що вже на цьому етапі можна помітити проблему екстраполяції емпіричних даних. Так, дослідження одного виду дрозофіл лягло в основу теорії про те, чому загалом у природі нібито жінки сексуально пасивні, а чоловіки сексуально активні. Результати дослідження мух не є достатніми для того, щоб говорити про ссавців і, зокрема, про людей.

Дослідження інших біологічних видів підважують теорію батьківського внеску. Так, серед морських коників перебірливими є як самки, так і самці (а з огляду на вагітність і турботу про потомство у коників саме самців, перебірливими мали б бути лише вони), а серед шимпанзе самки є дуже активними та агресивними, хоча їм доведеться виношувати і вигодовувати потомство (Gowaty, 2003, р. 907).

Іншим варіантом підваження теорії було те, що дослідження А. Бейтмана сумісне і з іншими гіпотезами стосовно причин наведених ним результатів. Наприклад, П. Говаті згадує пояснення Вільяма Сазерланда щодо того, що більша

варіативність у самців дрозофіл може бути наслідком рандомних факторів і спричинена відмінністю часу, потрібного самцям і самкам для готовності до повторного спарування у цьому конкретному дослідженні (Gowaty, 2003, p. 908). Так актуалізується проаналізована у першому розділі проблема вибору гіпотези, адже тут під одне емпіричне дослідження підходить принаймні два пояснення, одне з яких імпонує патріархальній культурі (теорія батьківського внеску), а друге є нейтральним щодо гендерних ролей (що імпонувало прихильницям і прихильникам фемінізму). Можна було б подумати, що у цій ситуації сталася проблема недотримання класичних стандартів ціннісно-нейтральної науки, бо треба було просто обирати гіпотезу В. Сазерланда з огляду на цю її нейтральність. Утім, ситуація ускладнюється іншим важливим чинником вибору гіпотези: яким є її потенціал для пояснення інших явищ? Так, привабливість теорії батьківського внеску полягає у тому, що вона одразу ніби дозволяє зрозуміти усе розмаїття біологічної природи, звівши його до пасивних жінок та активних чоловіків і пояснивши це виношуванням дітей і турботою про потомство. Я вважаю, що цей приклад ефективно демонструє, що неепістемічних цінностей недостатньо для вибору гіпотези навіть у такій «science», як еволюційна біологія.

П. Говаті зацікавила інша гіпотеза з виражено феміністичним змістом: жінки стають більш перебірливими та пасивними внаслідок соціальних обставин, а не є такими через природний добір (Gowaty, 2003, p. 915). Для тестування цієї гіпотези вона з колегами провела дослідження «інтересу» (рухів у напрямку особини протилежної статі) на трьох видах цнотливих дрозофіл, і в результаті дослідження не було виявлено статистично значущих відмінностей у сексуальному інтересі самців та самок, а це свідчить не на користь теорії батьківського внеску (Gowaty, 2003, p. 915).

Стаття П. Говаті цікава не лише оглядом підваження популярної теорії в еволюційній біології, але і прикладом вирішення суперечки між феміністичним емпіризмом і позиціонізмом на практиці. Так, у попередньому розділі я розглядала

відмінність причин підтримки розмаїття наукової спільноти у цих двох підходах, а також згадувала закид до Г. Лонгіно про те, що її уявлення про об'єктивність стимулюватимуть наявність людей з нефеміністичними поглядами у науковій спільноті. Так, сама П. Говаті є феміністкою, проте вона зауважує, що любить співпрацювати з колегами, які не розділяють її політичні погляди (Gowaty, 2003, р. 917). Вона каже, що саме така атмосфера дозволяє розробляти кращі експерименти і тримати під контролем будь-які упередження (Gowaty, 2003, р. 917). На мою думку, це емпірично засвідчує слухність підходу Г. Лонгіно з розмаїттям для уникнення упереджень, пов'язаних з будь-якою ціннісною системою поглядів (включно з феміністичною).

У контексті підваження теорії батьківського внеску було згадано шимпанзе, але також і приматологія загалом заслуговує на окремий огляд. Так, саме на прикладі приматології велику роль відігравав вибір сфери дослідження на ціннісних підставах, який для прихильників ідеалу вільної від цінностей науки не був проблематичним. Так, історично моделі людської еволюції підкріплювалися дослідженнями найближчих родичів людини: шимпанзе, спільноти яких є фізично агресивними і мають виражене домінування самців (Parish & De Waal, 2006, р. 97). Проте іншим найближчим родичем людини є бонобо, серед яких домінують самки (Parish & De Waal, 2006, р. 97). Базуючись на дослідженнях шимпанзе виводили міркування про те, яким було раннє людське суспільство та яку воно мало соціальну організацію. Обираючи для досліджень саме шимпанзе, вчені обмежували доступ до знання про генетично найбільш споріднених з людиною істот та формували хибне уявлення про природне для людини з огляду на її минуле життя. Адже уявлення про «природне» було б істотно відмінним, якби більше уваги приділяли не менш генетично спорідненими з нами бонобо.

Але проблема не лише у тому, що бонобо є значно менш дослідженими за шимпанзе. Тут велику роль відіграє також інтерпретація даних з відповідними ціннісними навантаженнями. Як зазначають приматологиня і феміністка Еймі

Періш та її колега Франс де Вааль, попри наявність поширених свідчень стосовно того, що «самки поводяться з самцями у такий спосіб, який сумісний з поведінковою рисою, яку зазвичай називають “домінування”», у дослідницькій літературі зустрічається опір тому, щоб говорити у контексті бонобо про жіноче домінування, а натомість пишуть про співдомінування і навіть про те, що самці у бонобо дозволяють самкам брати гору над собою (Parish & De Waal, 2006, p. 99). Тут можна побачити, що одні і ті самі емпіричні спостереження того, що самки у бонобо контролюють доступ до їжі (Parish & De Waal, 2006, p. 101), можна назвати по-різному: самки домінують над самцями або самці дозволяють самкам займати провідну позицію. Друге твердження очевидно керується базовим невідрефлексованим припущенням щодо того, що все-таки у будь-якому схожому на людське суспільстві чоловіки є провідними.

Водночас у статті Е. Періш та Ф. де Ваала зазначено, що серед дослідниць і дослідників з найбільшим польовим досвідом питання щодо домінування самок у бонобо не виникає, але сумніви висловлюють ті, хто менше знаються на наявних даних (Parish & De Waal, 2006, p. 101). Тут реактуалізується акцент феміністичних досліджень саме на досвіді, адже якщо певний дослідник не досліджував бонобо особисто, то більше шансів того, що його тлумачення опису емпіричних даних будуть менш емпірично адекватними.

Якщо розглянути порівняння шимпанзе і бонобо, то можна знайти й інші ціннісно-чутливі аспекти (які не проаналізовано у статті), які можуть впливати на надання переваги порівнянню людей з шимпанзе та ігноруванням бонобо. Так, якщо шимпанзе є переважно гетеросексуальними, то у бонобо поширеними є сексуальні взаємодії між самками, а також зустрічаються взаємодії між самцями (Parish & De Waal, 2006, p. 106). Відтак для обґрунтування природності гетеросексуальних стосунків, приклад шимпанзе є більш вдалим, адже відсутність навіть переважання гетеросексуальних стосунків у бонобо істотно могла би трансформувати подібні уявлення.

Феміністична критика приматології поширюється і на інші питання. Наприклад, феміністка і філософиня науки Лін Нельсон зауважує, що феміністична критика у 1970–1980-х рр. стосувалася ігнорування відмінностей та зосередження уваги саме на чоловічому домінуванні (Nelson, 2017, р. 85). Так, наприклад, дослідження зосереджувалися на чоловічих об'єднаннях приматів, хоча є також змішані об'єднання і суто жіночі об'єднання, або ж зосереджувалися на чоловічій агресії та не досліджували жіночу поведінку (Nelson, 2017, pp. 85–86). Тут можна вбачати пріоритизацію спрощених моделей поведінки і побудови спільнот приматів, що суперечить запропонованому Г. Лонгіно принципу онтологічної гетерогенності, адже легше звести розмаїття практик приматів до чоловічої агресії і домінування з жіночою пасивністю, ніж рахуватися з відмінностями як серед різних видів приматів (наприклад, шимпанзе і бонобо), так і варіаціями всередині певного виду.

Феміністки закликали досліджувати не лише чоловічі, але і жіночі об'єднання та практики, а також порівнювати їх і аналізувати потенційні взаємні впливи (Nelson, 2017, р. 87). Вони також закликали до визначення основних понять, якими оперують при інтерпретації даних (тобто, що мається на увазі під «активним», «пасивним», «агресією», «домінуванням») і доклали зусиль до розробки нових методів вимірювання поведінки приматів (Nelson, 2017, pp. 87, 96).

Проте й серед феміністок, які займалися приматологією, були значні розходження. Наприклад, якщо більшість критикувала і займалася спростуванням теорії батьківського внеску, наводячи приклади поведінки жінок серед приматів, то одна відома феміністка і приматологиня Сара Грді приймала цю теорію і намагалася пояснити власні емпіричні дослідження все одно в межах батьківського внеску (Nelson, 2017, р. 90). Так, якщо в стандартному варіанті жінки є пасивними через великий батьківський внесок, то С. Грді пояснювала батьківським внеском активність жінок серед павіанів савани: жінки активно ініціюють сексуальні стосунки з чоловіками, адже це дає більше шансів на подальшу турботу більшої

кількості чоловіків про потомство (Nelson, 2017, р. 90). Оскільки теорія батьківського внеску зрештою була спростована, цей приклад свідчить, що феміністичний підхід не завжди рятує від упереджень, хоча і дозволяє поглянути на дослідницькі питання під іншим кутом зору.

Попри значні трансформації приматології під впливом фемінізму і наявність провідних приматологинь, які є відкритими феміністками, Л. Нельсон зауважує, що багато приматологинь і досі заперечують ідею приматології як феміністичної науки, адже сприймають фемінізм передусім як політичний рух, а науку як щось вільне від цінностей (Nelson, 2017, р. 107). Дотримуючись по суті феміністичного підходу, його неохоче називають феміністичним задля уникнення звинувачень в упередженості досліджень, хоча критика вільної від цінностей науки триває вже десятки років. Передусім мені це видається проблемою прірв між різними сферами: філософині науки активно аналізують науковий доробок у різних науках та аргументовано критикують застарілі стандарти вільної від цінностей науки, а люди, які безпосередньо займаються науковими дослідженнями, не знаються на тенденціях філософії науки, хоча і перебувають під їхнім впливом.

Наостанок варто розглянути ще науку, яка має доволі складні стосунки з фемінізмом: антропологію. Багато польових досліджень було зроблено у ХХ ст. саме чоловіками, проте коли у його другій половині антропологині почали досліджувати ті самі племена, то виявилось, що «чоловіки і жінки іноді бачать, чують і повідомляють різні речі стосовно тієї самої події» (Bourguignon, 1983, р. 62). Наприклад, учениця Броніслава Маліновського Гортензія Паудермейкер зауважувала на підставі власного польового досвіду у Меланезії, що жінка має певні переваги у дослідженні, адже корінне населення не сприймає її як загрозу і тому більш охоче допускають її до власних практик (Bourguignon, 1983, р. 62). Проте тут варто зауважити важливість інтерсекційного підходу, адже недостатньо бути лише жінкою. Так, расова приналежність також відіграє значну роль у доступі до знання. Як зауважує Г. Паудермейкер, коли вона досліджувала темношкіре поселення у

Міссісіпі, то відчувала обмеженість доступу до інформації про чоловіків у цих поселеннях через власну стать і расу, і для отримання інформації важливою була присутність темношкірої жінки (Bourguignon, 1983, p. 63).

Жінки та чоловіки, проводячи антропологічні дослідження, отримують різну інформацію і відтак буквально мають різний доступ до знання, що могло би слугувати підтвердженням феміністичного позиціонізму з наголосом на локальність знання і його залежність від статусу того, хто його продукує. Проте тут треба зауважити і істотне розходження з феміністичним підходом. Так, згідно з позиціонізмом, люди у певній (невладній) позиції мають епістемічні переваги. Наявність таких переваг у певних контекстах підтверджується дослідженнями, зокрема досвідом Г. Паудермейкер у Меланезії. Проте відмінність свідчень антропологинь від свідчень антропологів сама по собі не говорить про більшу емпіричну адекватність перших. Як зазначає антропологиня Е. Бургіньйон, жінок також звинувачували у наявності у їхніх дослідженнях упереджень за ознакою статі (Bourguignon, 1983, p. 63). Окрім того, як жінок, так і чоловіків звинувачували в етноцентризмі і нав'язуванні досліджуваним спільнотам власних світоглядних міркувань. Наприклад, у ескімосів жінки та чоловіки мають суворо розмежовані види діяльності, однак вони це сприймають не як свідчення домінування чоловіків над жінками, а суто як комплементарні ролі, де жінки мають перевагу у своїх сферах, а чоловіки – у своїх, і всі ці сфери однаково важливі для функціонування спільноти (Milton, 1979, p. 46).

Інший яскравий приклад етноцентризму також стосується інтерпретації отриманих даних. Так, на жіночій поховальній церемонії на острові Кірівіна, антропологиня Анетт Вайнер запитала у місцевого чоловіка про те, що відбувається, а він сказав, що це «жіноча справа» (Bourguignon, 1983, p. 67). Антропологиня зізнається, що тоді подумала, що чоловік ставиться до церемонії зневажливо, хоча потім з'ясувала, що він мав на увазі лише те, що оскільки за

церемонію відповідальними є жінки, вони краще зможуть її описати (Bourguignon, 1983, p. 67).

В антропології важливість врахування статі, раси, культури, власних цінностей та упереджень є очевидною, адже вони безпосередньо впливають і на те, які дані можна буде зібрати, і на інтерпретацію цих даних. На важливість усіх цих аспектів звертає увагу феміністичний підхід, тож у цьому сенсі має місце вплив фемінізму на антропологію. Проте стосунки антропології з фемінізмом проблематичні саме з огляду на те, що феміністок звинувачують власне у некритичності щодо власних уявлень про домінування чоловіків у світі, яке вони поширюють на спільноти, яким це може бути невласливим. Так, антропологиня Кей Мілтон наводить приклад відмінності тлумачення статусу жінок племені Онондага двома антропологинями, одна з яких є феміністкою, а інша – ні (Milton, 1979, p. 46). Так, феміністка пише про те, що хоча жінки Онондага є впливовими у порівнянні з жінками інших племен, вони все одно перебувають у культурній субординації, адже головою племені у них може бути лише чоловік (Rosaldo, 1974, p. 20). Натомість антропологиня, яка не підтримує фемінізм, зауважує, що у цьому племені деякі ролі недоступні для жінок не через те, що жінки мають нижчий статус, а тому що чоловіча стать сприймається як сутнісна ознака певної ролі, тож для жінки стати головою племені було б як стати батьком, але від цього вона не відчувається пригніченою (Richards, 1974, pp. 401–402; Milton, 1979, p. 46).

Утім антропологині Елен Левін та Лені Сілверстайн зауважують, що фемінізм істотно трансформував і продовжує змінювати антропологію (Silverstein & Lewin, 2016, p. 7). Вони зазначають такі приклади впливу фемінізму: привернення уваги до жінок у досліджуваних спільнотах, постановка питання і дебати про універсальність підкореного статусу жінок, наголошення на персональності наративів дослідниць і дослідників, увага до історичного і соціального контексту (Silverstein & Lewin, 2016, pp. 8–13).

Як антропологія, так і інші розглянуті в цьому розділі науки зазнали трансформацій під впливом фемінізму. Передусім ці трансформації пов'язані з виявленням упередженості нібито нейтрального андроцентричного погляду, який домінував у науках до того, як вони почали зазнавати змін під впливом феміністичної критики. У цьому розділі я розглянула приклади впливу упереджень на всіх чотирьох етапах наукового дослідження (вибір теми, збір свідчень, обрання гіпотези, поширення результатів), а також продемонструвала ті зміни, до яких призвели феміністичні дослідження.

Разом з тим, наразі досі лишається помітним спротив феміністичній позиції, який більш помітний в археології та антропології, ніж, скажімо, в історії чи соціології. Насправді багато в чому у сучасних науках продовжує домінувати сформований значно раніше андроцентричний підхід, але феміністичні дослідження поступово стають частиною цих наук і сприймаються все більш серйозно. Феміністичні дослідження, які розпочалися кілька десятиліть тому, активно розгортаються й донині, продовжуючи сприяти визнанню важливості цінностей, жіночих життів і гендеру для наукового знання.

ВИСНОВКИ

Ідеал вільної від цінностей науки – це переконання у тому, що вчені не мають керуватися соціальними, етичними та політичними ціннісними орієнтирами у науковому дослідженні. Цей ідеал був засадничим для класичної філософії науки і базувався на уявленні про те, що нормативний характер цінностей робить їх непридатними для дескриптивних наукових тверджень про світ.

Є два важливі обмеження щодо валідності ідеалу вільної від цінностей науки, з якими зазвичай погоджуються навіть його прибічники. Першим є те, що місця для цінностей немає під час збору даних та обрання з-поміж інших гіпотези для пояснення цих даних, проте вплив різноманітних цінностей під час обрання теми дослідження та на етапі поширення його результатів є прийнятним. У цій роботі я продемонструвала, що насправді і під час обрання теми та поширення результатів дослідження вплив цінностей не завжди є прийнятним, тож до них треба ставитися з великою обережністю на усіх етапах, а не лише під час збору даних і вибору гіпотези. Друге обмеження щодо ідеалу вільної від цінностей науки, що приймається його прибічниками, полягає у визнанні загрозовими лише неепістемічних цінностей (соціальних, моральних, політичних). При цьому заведено вважати, що епістемічні цінності (академічна доброчесність, простота, зрозумілість) є необхідною складовою наукового процесу. Проте, як продемонстрували феміністичні філософині і філософи, поділ цінностей на епістемічні та неепістемічні є доволі розмитим, і навіть відверто неепістемічні цінності можуть слугувати покращенню наукового знання.

В аналітичній феміністичній філософії ідеал вільної від цінностей науки визнається неможливим з огляду на неусувну ціннісну налаштованість людей, які займаються науковими дослідженнями. Окрім того, він визнається некорисним – з огляду на факт значного сприяння цінностей науковому прогресу. Феміністки і феміністи зазначають, що навіть якщо номінально дослідження є неупередженим, то насправді воно цілком може виявитися андроцентричним. Проте сексистські

цінності наукової спільноти лишаються тривалий час непоміченими, допоки усі члени спільноти їх поділяють та над ними не рефлексують. Тому прихильниці та прихильники феміністичної критики закликають декларувати власні цінності і рефлексувати над тим, як вони впливають на дослідження. Вони закликають до розмаїття у наукових спільнотах, адже люди з різними цінностями та з різних середовищ зможуть краще помічати упередженість чийхось думок і пропонувати оригінальні ідеї з огляду на свій досвід, ніж це відбувається у гомогенній спільноті, що складається, як це було раніше й іноді залишається й досі, з білих забезпечених гетеросексуальних цисгендерних чоловіків.

В рамках феміністичних філософсько-наукових досліджень розгляд розмаїття стосується не лише складу наукової спільноти і тих думок, які в ній пропонуються, але і продуктів наукового дослідження. Так, феміністки і феміністи зазвичай відкидають уявлення про те, що можливий лише один істинний опис реальності, а натомість пропонують розглядати різні описи як такі, що висвітлюють різні аспекти багатогранної реальності. Водночас вони свідомі щодо критики їхніх досліджень як заангажованих і політично вмотивованих. Окрім розмаїття як одного із запобіжників викривленню знання, вони також вважають, що їхні дослідження мають базуватися на емпіричних даних та бути відкритими для усебічної критики, на яку потрібно гідно відповідати.

Феміністичні настанови стосовно того, якими мають бути феміністичні дослідження, відрізняються у різних авторок та авторів залежно від їхнього тяжіння до емпіризму або позиціонізму як двох різновидів феміністичної епістемології. Проте спільними настановами є визнання принаймні чотирьох речей: знання як соціального продукту, недостатності емпіричних свідчень для надання переваги певній гіпотезі, неможливості позбутися впливу цінностей на дослідження та важливості враховувати власні цінності і їхній потенційний вплив.

Різні науки зазнали впливу з боку фемінізму упродовж останніх п'ятдесяти років. Передусім фемінізм демонстрував неочевидність базових припущень, які

домінували у різних науках, підважував та пропонував альтернативні і не менше емпірично підкріплені гіпотези. Завдяки фемінізму у соціології стали звертати увагу на гендер і расу та не зосереджувати дослідження виключно на білих чоловіках, а в історії почалися студії щодо ролі та діяльності жінок у різні періоди. Фемінізм також спростував теорію батьківського внеску в еволюційній біології та привернув увагу до жіночих поховань в археології. У приматології феміністки і феміністи звернули увагу на матріархальних бонобо як других найближчих родичів людини, хоча до того увага була зосереджена лише на патріархальних шимпанзе. В антропології завдяки фемінізму звернули увагу на відмінність у тому, як отримують та інтерпретують діяльність досліджуваних племен антропологині та антропологи.

Попри наявність філософсько-наукового обґрунтування фемінізму та його впливу на різні галузі науки, помітним і досі лишається опір вчених тому, щоб відкрито позиціонувати свої дослідження як феміністичні. Особливо це стосується археології і приматології, де є дослідниці, які відкрито декларують власну феміністичну позицію, але є і ті, які відсторонюються від фемінізму, бо вважають неприйнятною «політизованість» досліджень. Пояснити таку ситуацію можна передусім тим, що науковиці часто не знаються на філософії науки, а також тим, що попри різні успішні історії впливу фемінізму на науки, домінування андроцентризму у них лишається і сьогодні. Отже, феміністичне осмислення науки має продовжуватися.

Перспективи подальшого дослідження полягають у розширенні сфери застосування методологічних засад аналітичної феміністичної критики при аналізі спеціальних наук. Також докладнішого дослідження потребує вітчизняна філософсько-наукова традиція та перспективи прийняття нею феміністичної філософії науки. Особливої уваги заслуговують і дискусії щодо місця наукової спільноти у суспільстві, а також можливості і доречності збереження її соціальної ізольованості у контексті впливу феміністичних цінностей на наукові дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білоус, Т. (2013). Натуралізм у сучасній філософії науки: когнітивні засади. *Науковий Вісник Чернівецького Університету. Філософія.*, 246–252. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2013_663-664_46.
- Гайденко, В. (2000). *Феміністська епістемологія як постнекласичний феномен [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук]*. <http://cheloveknauka.com/v/409145/a/?#?page=1>.
- Добронравова, І. (1999). Ідеали і типи наукової раціональності. У *Київський Університет Як Осередок Національної Духовності, Науки, Культури. Матеріали Науково-Теоретичної Конференції, Присвяченої 165-Річчю Університету. Гуманітарні Науки. Частина I.*, 24–28. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr-ideal.html>.
- Добронравова, І., Білоус, Т. & Комар, О. (2009). *Новітня філософія науки*. Логос.
- Добропас, І. (2007). Проблема гендерної ідентичності в контексті феміністичної епістемології. *Вісник Львівського університету*, 10, 79–89. http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2007/9.pdf.
- Добропас, І. (2008). Проблема біологічного та соціального в людині: гендерний аспект. *Соціогуманітарні Проблеми Людини*, 3, 55–64. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spl_2008_3_9.
- Кісь, О. (2011). Феміністська парадигма в культурній та соціальній антропології: західний досвід. *Народознавчі Зошити*, 1, 14–27. http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaZo_2011_1_4.
- Кісь, О. (2012). Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*, 2, 159–172. https://genderindetail.org.ua/netcat_files/73/81/Zhinocha_istoriia_iak_napriamok_istorychnykh_doslidzhen_stanovlennia_feministskoi_metodolohii.pdf.
- Маерчик, М. (2013). Гендерована біологія: наукові факти і політичні інтерпретації. У О. Плахотнік & Г. Ярманова (ред.), *Гендер для медій: підручник із гендерної*

теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей (сс. 61–75). Критика.

- Мамардашвили, М. (1984). *Классический и неклассический идеалы рациональности*. Мецниереба.
- Менжулін, В. (2001). Гендер з плюралістичної точки зору. У *Філософсько-Антропологічні Студії. Спецвипуск*. (сс. 59–68). <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/1405>.
- Пугач, В. (2020). Як фемінізм очищає науку від упереджень та «сліпих плям». Гендер в Деталях. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/feminism-and-science.html>.
- Стёпин, В. (1989). Научное познание и ценности техногенной цивилизации. *Вопросы философии*, 10, 3–18. https://rozova.org/images/documents/VSSStepin_Nauchnoe_poznanie_i_cenosti_tehnogennoy_civilizacii.pdf.
- Стёпин, В. (2000). Научные революции. В *Теоретическое знание* (сс. 619–636). Прогресс-Традиция.
- Чуйко, В. (2000). *Рефлексія основоположень методологій філософії науки: Монографія*. Центр практичної філософії.
- Шашкова, Л. (2016). Наука і релігія: доповнюваність перспектив. *Філософські проблеми гуманітарних наук*, 25, 53–60. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fpgn_2016_25_11.
- Шашкова, Л. (2018). Історичний перспективізм і культурно-історичний проект філософії науки: методологічні паралелі. *Філософські проблеми гуманітарних наук*, 1, 32–37. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fpgn_2018_1_7.
- Ahn, S. (2020). How non-epistemic values can be epistemically beneficial in scientific classification. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 84, 57–65. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2020.08.002>.

- Alcoff, L. (2000). Merleau-Ponty and Feminist Theory on Experience. In F. Evans & L. Lawlor (Eds.), *Chiasms: Merleau-Ponty's notion of flesh* (pp. 251–271). SUNY Press.
- Anderson, E. (2020). *Feminist Epistemology and Philosophy of Science*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/feminism-epistemology/>.
- Baber, H. (1994). The Market for Feminist Epistemology. *Monist*, 77(4), 403–423. <https://doi.org/10.5840/monist199477426>.
- Bailey, A., & Cuomo, C. (2007). *The Feminist Philosophy Reader* (1st ed.). McGraw-Hill.
- Ball, M. C. (2017). Wife, Mother, and Worker: The decision to work in early-twentieth century São Paulo. *Journal of Women's History*, 29(4), 109–132. <https://doi.org/10.1353/jowh.2017.0053>.
- Bird, A. (2015). Kuhn and the Historiography of Science. In A. Bokulich & W. J. Devlin (Eds.), *Kuhn's Structure of Scientific Revolutions – 50 Years On* (pp. 23–38). Springer.
- Bourguignon, E. (1983). Sex Bias, Ethnocentrism, and Myth Building in Anthropology: The case of universal male dominance. *Central Issues in Anthropology*, 5(1), 59–79. <https://doi.org/10.1525/cia.1983.5.1.59>.
- Brister, E. (2018). Objectivity in Science: The impact of feminist accounts. In P. Garavaso (Ed.), *The Bloomsbury Companion to Analytic Feminism* (pp. 212–235). Bloomsbury Academic.
- Bug, A. (2003). Has Feminism Changed Physics? *Signs*, 28(3), 881–899. <https://doi.org/10.1086/345323>.
- Carrier, M. (2012). Values and Objectivity in Science: Value-ladenness, pluralism and the epistemic attitude. *Science & Education*, 22(10), 2547–2568. <https://doi.org/10.1007/s11191-012-9481-5>.

- Conkey, M. W. (2003). Has Feminism Changed Archaeology? *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 867–880. <https://doi.org/10.1086/345322>.
- Crasnow, S. (2013). Feminist Philosophy of Science: Values and objectivity. *Philosophy Compass*, 8(4), 413–423. <https://doi.org/10.1111/phc3.12023>.
- Crasnow, S. (2020). *Feminist Perspectives on Science*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/feminist-science/>.
- Cudd, A., & Norlock, K. (2018). The Society for Analytical Feminism: Our founding twenty-five years ago. In P. Garavaso (Ed.), *The Bloomsbury Companion to Analytic Feminism* (pp. 37–42). Bloomsbury Academic.
- Daminger, A. (2020). De-gendered Processes, Gendered Outcomes: How egalitarian couples make sense of non-egalitarian household practices. *American Sociological Review*, 85(5), 806–829. <https://doi.org/10.1177/0003122420950208>.
- Douglas, H. (2009). *Science, Policy, and the Value-Free Ideal* (1st ed.). University of Pittsburgh Press.
- Draz, M. (2017). On Gender Neutrality: Derrida and transfeminism in conversation. *PhiloSOPHIA*, 7, 91–98. <https://doi.org/10.1353/phi.2017.0006>.
- Eagleton, M. (2010). *Feminist Literary Theory: A reader* (3rd ed.). Wiley-Blackwell.
- Eichler, M. (1988). *Nonsexist Research Methods: A practical guide* (1st ed.). Routledge.
- Elliott, K. C., & McKaughan, D. J. (2014). Nonepistemic Values and the Multiple Goals of Science. *Philosophy of Science*, 81(1), 1–21. <https://doi.org/10.1086/674345>.
- Ferree, M. M. (2018). Intersectionality as Theory and Practice. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews*, 47(2), 127–132. <https://doi.org/10.1177/0094306118755390>.
- Feyerabend, P. (1992). *Against Method*. Verso.
- Francis, L.-A. (2020). “Steal or Starve”: Black women’s criminal work in New York City, 1893 to 1914. *Journal of Women’s History*, 32(4), 13–37. <https://doi.org/10.1353/jowh.2020.0038>.
- Fuller, S. (2000). Internalism versus Externalism. In A. Hessenbruch (Ed.), *Reader’s Guide to the History of Science* (pp. 380–381). Routledge.

- Garavaso, P. (2018). What is Analytic Feminism? In P. Garavaso (Ed.), *The Bloomsbury Companion to Analytic Feminism* (pp. 3–16). Bloomsbury Academic.
- Gardner, S. (2020). Never Just Witnesses: Reassessing Southern women’s history in the United States. *Journal of Women’s History*, 32(3), 154–163. <https://doi.org/10.1353/jowh.2020.0032>.
- Garry, A. (2018). *Analytic Feminism*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/femapproach-analytic/>.
- Gowaty, P. A. (2003). Sexual Natures: How feminism changed evolutionary biology. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 901–921. <https://doi.org/10.1086/345324>.
- Grice, H. P., & Strawson, P. F. (1956). In Defense of a Dogma. *The Philosophical Review*, 65(2), 141–158. <https://doi.org/10.2307/2182828>.
- Gross, P., & Levitt, N. (1994). *Higher the Academic Left and Its Quarrels With Science*. Johns Hopkins.
- Haack, S. (1993). Epistemological Reflections of an Old Feminist. *Reason Papers*, 18, 31–42. https://reasonpapers.com/pdf/18/rp_18_3.pdf.
- Haack, S. (2020). The “Feminist Methodology” Muddle. *Gavagai Philosophy Journal*, 4, 184–187. <https://ssrn.com/abstract=3467041>.
- Hansen, J. (2018). *Continental Feminism*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/femapproach-continental/>.
- Harding, S. (1991). *Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from women’s Lives* (1st ed.). Cornell University Press.
- Harding, S. (2015). *Objectivity and Diversity: Another logic of scientific research* (1st ed.). University of Chicago Press.
- Hicks, D. (2010). Is Longino’s Conception of Objectivity Feminist? *Hypatia*, 26(2), 333–351. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2010.01160.x>.
- Hicks, D. (2014). A new direction for science and values. *Synthese*, 191(14), 3271–3295. <https://doi.org/10.1007/s11229-014-0447-9>.

- Huber, J. (1976). *Sociology. Signs*, 1(3), 685-697. <https://doi.org/10.1086/493249>.
- Huffer, L. (2009). *Mad for Foucault: Rethinking the foundations of queer theory*. Columbia University Press.
- Intemann, K. (2010). 25 Years of Feminist Empiricism and Standpoint Theory: Where are we now? *Hypatia*, 25(4), 778–796. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2010.01138.x>.
- Kincaid, H., Dupre, J., & Wylie, A. (Eds.). (2007). *Value-Free Science?: Ideals and illusions*. Oxford University Press.
- Kourany, J. (2017). Philosophy of Science and the Feminist Legacy. In A. Garry, S. J. Khader, & A. Stone (Eds.), *The Routledge Companion to Feminist Philosophy* (pp. 303–313). Routledge.
- Kuhn, T. S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions* (2nd ed.). University of Chicago Press.
- Kuhn, T. S. (1977). Objectivity, Value Judgment, and Theory Choice. In *The Essential Tension: Selected studies in scientific tradition and change* (revised ed.). University of Chicago Press.
- Lakatos, I. (1970). History of Science and Its Rational Reconstructions. *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association, 1970*, 91–136. <https://doi.org/10.1086/psaprocbienmeetp.1970.495757>.
- Lerner, G. (2009). Women in World History. In *Living with History / Making Social Change* (pp. 103–113). University of North Carolina Press.
- Levi, I. (1960). Must the Scientist Make Value Judgments? *The Journal of Philosophy*, 57(11), 345–357. <https://doi.org/10.2307/2023504>.
- Lloyd, E. (1995a). Feminism As Method: What scientists get that philosophers don't. *Philosophical Topics*, 23(2), 189–220. <https://doi.org/10.5840/philtopics199523214>.
- Lloyd, E. (1995b). Objectivity and the Double Standard for Feminist Epistemologies. *Synthese*, 104(3), 351–381. <http://www.jstor.org/stable/20117438>.

- Longino, H. E. (1987). Can There Be A Feminist Science? *Hypatia*, 2(3), 51–64. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1987.tb01341.x>.
- Longino, H. E. (1990). *Science as Social Knowledge: Values and objectivity in scientific inquiry*. Princeton University Press.
- Longino, H. E. (1992). Taking Gender Seriously in Philosophy of Science. *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, 1992(2), 333–340. <https://doi.org/10.1086/psaprocbienmeetp.1992.2.192847>.
- Longino, H. E. (1995). Gender, politics, and the theoretical virtues. *Synthese*, 104(3), 383–397. <https://doi.org/10.1007/bf01064506>.
- McAfee, N. (2018). *Feminist Philosophy*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/feminist-philosophy/>.
- Metaxopoulos, E. (1989). A Critical Consideration of the Lakatosian Concepts: “Mature” and “immature” science. In P. Nicolacopoulos, Y. Goudaroulis, & K. Gavroglu (Eds.), *Imre Lakatos and Theories of Scientific Change* (pp. 203–214). Springer.
- Millman, M., & Kanter, R. M. (1988). Introduction to Another Voice: Feminist perspectives on social life and social science. In S. Harding (Ed.), *Feminism and Methodology: Social Science Issues* (pp. 29–36). Indiana University Press.
- Milton, K. (1979). Male Bias in Anthropology. *Man*, 14(1), 40. <https://doi.org/10.2307/2801639>.
- Nelson, L. H. (2017). Primatology. In *Biology and Feminism: A Philosophical Introduction* (pp. 74–107). Cambridge University Press.
- Parish, A. R., De Waal, F. B. M. (2006). The Other “Closest Living Relative”: How bonobos (*Pan paniscus*) challenge traditional assumptions about females, dominance, intra- and intersexual interactions, and hominid evolution. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 907(1), 97–113. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2000.tb06618.x>.

- Perez, C. C. (2019). Introduction: The default male. In *Invisible Women: Data bias in a world designed for men*. Abrams Press.
- Popper, K. (2002). *The Logic of Scientific Discovery* (2nd ed.). Routledge.
- Potter, E. (2006). *Feminism and Philosophy of Science: An introduction*. Routledge.
- Puhach, V. (2020). Diversity as a Value in Philosophy of Science. *Mainstreams and Margins. 14th International Conference "Philosophy: the New Generation": Summaries of Reports*, 60–62.
- Quine, W. V. O. (1963). Two Dogmas of Empiricism. In *From a Logical Point of View* (pp. 20–47). Harper & Row.
- Quine, W. V. O. (1969). Epistemology Naturalized. In *Ontological relativity and other essays* (pp. 69–91). Columbia University Press.
- Ramazanoglu, C., & Holland, J. (2002). *Feminist Methodology: Challenges and choices* (First ed.). Sage Publications.
- Reiss, J., & Sprenger, J. (2020). *Scientific Objectivity*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/scientific-objectivity/#EpisContValu>.
- Richards, C. E. (1974). Onondaga Women: Among the liberated. In C. J. Matthiason (ed.), *Many sisters*. Free Press.
- Rooney, P. (1992). On Values in Science: Is the epistemic/non-epistemic distinction useful? *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, 1992(1), 13–22. <https://doi.org/10.1086/psaprocbienmeetp.1992.1.192740>.
- Rosaldo, M. (1974). Woman, Culture, and Society: A theoretical overview. In M. Rosaldo & L. Lamphere (Eds.), *Woman, Culture, and Society* (pp. 17–42). Stanford University Press.
- Rowbotham, S. (1976). *Hidden From History: Rediscovering women in history from the 17th century to the present* (Vintage Books ed.). Random House.

- Shapin, S. (1992). Discipline and Bounding: The history and sociology of science as seen through the externalism-internalism debate. *History of Science*, 30(4), 333–369. <https://doi.org/10.1177/007327539203000401>.
- Silverstein, L., & Lewin, E. (2016). Anthropologies and Feminisms: Mapping our intellectual journey. In L. Silverstein & E. Lewin (Eds.), *Mapping Feminist Anthropology in the Twenty-First Century* (pp. 6–38). Rutgers University Press.
- Steel, D. (2018). Wishful Thinking and Values in Science. *Philosophy of Science*, 85(5), 895–905. <https://doi.org/10.1086/699714>.
- Thornham, S. (2001). *Feminist Theory and Cultural Studies: Stories of unsettled relations* (1st ed.). Bloomsbury Academic.
- Thornton, S. (2019). *Karl Popper*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/popper/>.
- Tuana, N. (1995). The values of science: Empiricism from a feminist perspective. *Synthese*, 104(3), 441–461. <https://doi.org/10.1007/BF01064509>.
- Weinberg, S. (1995). The methods of science ... and those by which we live. *Academic Questions*, 8(2), 7–13. <https://doi.org/10.1007/bf02683184>.
- Wolff, J., & Leopold, D. (2020). *Karl Marx*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/marx/>.
- Wylie, A. (2007). The Feminism Question in Science: What does it mean to ‘do social science as a feminist’? In S. Hesse-Biber (Ed.), *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis* (pp. 567–577). Sage.
- Wylie, A. (2012). Feminist Philosophy of Science: Standpoint matters. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 86(2), 47–76. <http://www.jstor.org/stable/43661298>.
- Wylie, A. (2017). What knowers know well: Standpoint theory and gender archeology. *ResearchGate*, 1–14. https://www.researchgate.net/publication/321261583_What_knowers_know_well_standpoint_theory_and_gender_archeology.